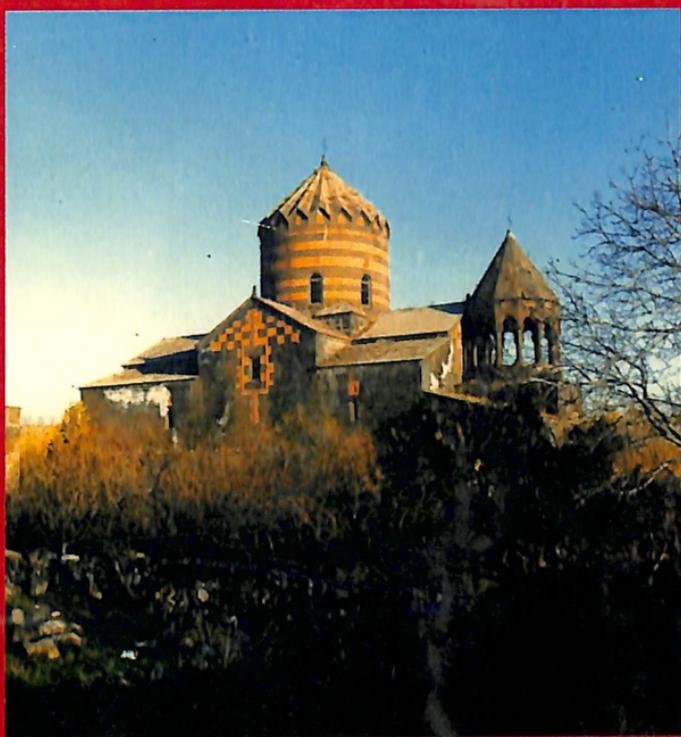
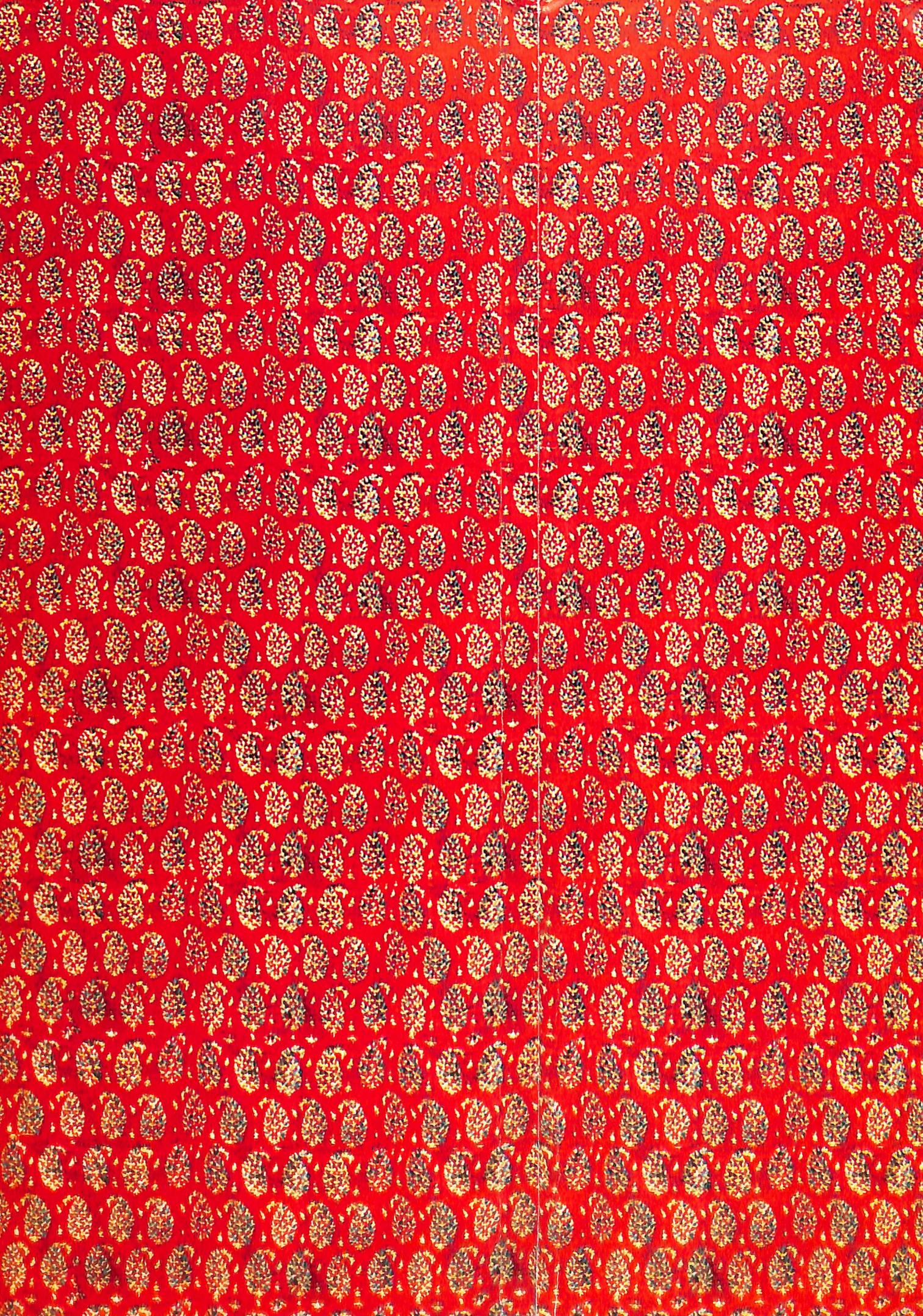

Կարեն Մաթևոսյան

Մուղնու Մուրբ Գեորգ վանքը

21.06.2013

19498

5 OCT 2011

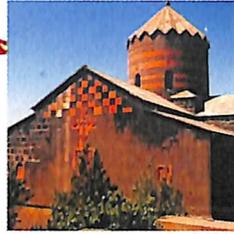
Մ ո ռ ի ն ի

Ս ո ռ ք Գ ե ռ ը գ վ ա ն ք ը

2007-2000

Լուսանկարները
Չավեն Մարգարյան
դիզայն և մակեթ
Անահիտ Փլջյան,
Տարություն Մամուկյան
© SF Publishing & Design
© ՄՈՒՂՆԻ հրատարակչություն
2000

Քրիստոնեության հայաստանի դեպքում կրոն հռչակման 1700-ամեակի տոնախմբությանը նախորդակցելու և Մուղնու Մուրբ Գեորգ վանքի վերընծայման առթիւ կ'ողջունենք Ձեզ, սիրելի ուխտաւորներ, և կ'աղօթենք որ Ամենաբարին Աստուած իր ֆաշամարտիկ զօրավարին, Մուրբ Գեորգին բարեխօսութեամբ օրհնէ Ձեզ, և ամենայն բարիք դարգևէ Ձեզի, Ձեր հարազատներուն, Ձեր սիրելիներուն:

Այս առթիւ, մենք կը փափաքէինք մեր արագին շնորհակալիքը յայտնել Նիւ Եորքի Կիլիկեան թեմի Ազգային Առաջնորդարանի Տիկնանց միութեան անդամներուն, որոնք 1979 թ. Յունուարին, մեր ֆահմանայական ձեռնադրութեան 35-ամեակին և Առաջնորդական գործունեութեան 20-ամեակին առթիւ որդէս նուէր, մեր Տրամադրութեան ներքին դրին շօտափելի գումար մը:

Մենք այդ գումարը յատկացուցինք Արագածոտնի թեմի Մուղնի գիղի Մուրբ Գեորգ վանքի վերանորոգութեան, իբրև մէկ մասը 1700-ամեակի առթիւ հայաստանի վանքերու և եկեղեցիներու նորոգութեան ծրագրին:

Այսօր Մուրբ Գեորգը դարձեալ ուխտասեղի է, դարձեալ աղօթքի, խոկումի տուն է, և, շնորհիւ նոր նուիրատուութեանց ալ՝ արտաքին իր փայլով և գեղեցկութեամբ շիրտար կը հանդիսանայ հայկական վանական համալիրներու մէջ:

Մենք արագին շնորհակալութիւն կը յայտնենք բոլոր նուիրատուներուն, ճարտարապետներուն, արհեստաւորներուն, վաստակաւորներուն, որոնց կարողի մասնակցութեամբ իր լրումին հասաւ այս ծրագիրը:

Յասուկ շնորհակալութիւն կը յայտնենք Բրաիտեանէն Տիկին Նուարդ Արամեանին, որ, ինչպէս միշտ, ընդառաջելով մեր խնդրանքին, սանձնեց ներկայ հասոցի և առհասարակ Մուրբ Գեորգի բացման առնչուող բոլոր հրատարակութեանց ծախսերը:

Տէր տեսցէ և հասնուցէ:

Մուղնու Մուրբ Գեորգ վանքը

Աղօթարար
Մեսրոպ Արեւայիսկոպոս Աշճեան
8 Տուլ. 2000 թ.

Մ ո ղ ն ի
հրատարակչություն
Երևան, 2000

Մուղնու Սուրբ Ղեորգ վանքը
 միջնադարյան Հայաստանի
 ամենամեծագույն արքայապետներից էր,
 որը համաբնակչության համարակազմի
 սուրբ Ղեորգի,
 սյուրբ պատվոյ մասունների
 շնորհիվ դարձել էր
 խոշորագույն ուխտավայր:
 Պատահական չէ 19-րդ դարի
 առաջին կեսի հեղինակ
 Մեարույ Թադիսայանի (1803-1858)
 հավաստումը, թե
 իր ժամանակ Արարսյան
 երկրամասում
 Սուրբ Էջմիածնից հետո
 ամենաբազմամարդ ուխտավայրը
 Մուղնու Սուրբ Ղեորգն էր:
 Իսկ ուշ միջնադարում,
 երբ սարեր պատճառներով
 խամրել էր շրջակայքի նախկինում
 երևելի վանքերի փառքը,
 Մուղնին սպրեղ է նոր ծաղկման շրջան,
 համանուն հնագույն եկեղեցու
 տեղում կառուցվել է
 սյուրբյան Ս. Ղեորգ եկեղեցին,
 որը 17 դարի հայ եկեղեցական
 ճարտարապետության
 ա մ ե ն ա ն շ ա ն ա կ ա լ ի գ
 կառույցներից է:

Սուրբ Ղեորգ
Մուղնի

Մուղնու վանքի լուսնային շքանշանը նվիրված առաջին գրքույկը, որի հեղինակը ժամանակին Արդարականի հայոց առաջնորդ եղած Սեփանոս Եղիսկողոս Մխիթարյանն է, լույս է տեսել շուրջ 110 տարի առաջ (*Արարագրոսին հռչակաբար վանաց Ս. Պետրոսի ու Ստեփանի, գործ Սեփանոս Եղիսկողոս Մխիթարեան Երևակացոյ, Գալթեժ, 1889, այնուհետև՝ Մխիթարեան, 1889*):

Վանքին անդրադարձել են նաև այլ հեղինակներ, թե՛ դրանից առաջ, թե՛ հետո: Մուղնին եւ նրա վանքը հիշատակվում են հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններում՝ սկսած 13-րդ դարից, դասնիշներ Չափարիա Մարկավազ Բանաստեղծու եւ Առաքել Դավթիսեղու մոտ (17-րդ դար):

Վանքի լուսնային ու վիմագրերին անդրադարձել են Տովհ. Շահխատրոնյանցը, Ղ. Ալիբեկյանը, Տ. Եղիազարյանը, Ս. Մաղումյանը, ճարտարաբանությանը՝ Տ. Խաչիպետյանը, Մ. Տասրաթյանը եւ ուրիշներ (*Շահխատրոնյանց, 1842, 91-94. Ալիբեկյան, 1890, 182-183. Եղիազարյան, 1960, 35-38. Խաչիպետյան, 1980, 465-467. Մաղումյան, 1998, 72-84, 119-123, 231-248. Տասրաթյան, 1984, 36-45*):

Առկա գրականության սկզբներն ընդհանրացնելով եւ օգտագործելով վերջին տարիներին գիտական օգնության մեջ դրված նյութերը, ստորև, մենք կփորձենք ամփոփ կերպով ներկայացնել Մուղնու Ս. Պետրոս վանքի լուսնային շքանշանը: Իսկ առիթը ավելի հան ուրախալի է, հանգի տեսական դադարից հետո, Մուղնու Մուրք Պետրոսը կրկին վերադառնում է իր բուն կոչմանը, դառնալով գործող վանք, նախաձեռնությամբ Տայ Առաքելական Ս. Եկեղեցու Արագածոտնի թեմի եւ հոգաձուրությամբ Երախտասուս Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Աստվածատու, որը մտադիր է ստանձնել նաև երևանյան, հռչակավոր վանքի վանահայրությունը:

Մուղնու Մուրք Պետրոս վանքը

ՄԳԵՒՈՐԳ ՉՈՐԱՎԱՐԻ ՎԱՐՔԵ ՈՒ ՆՐԱ
ԱՆՈՒՆՈՎ ԿԱՌՈՒՅՎԱԾ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԸ

Մուղնու վանքի հռչակը թայնանավորված է եղել նախ եւ առաջ նրա հովանավոր սրբի՝ սուրբ Գեորգի մեծ հեղինակությամբ եւ նրա մատուցման հրաշագործ ուժով, ուսի բուն վանքի թասմությանն անդրադառնալուց առաջ համառոտակի ներկայացնեն նրա վարքը:

Տամայն Բրիտանական աշխարհում առավել հայտնի ու թասվելի սրբերից է Գեորգ զորավարը, որն ավանդաբար համարվում է Բրիտանյա զինվորականության հովանավոր եւ բարեխոս սուրբ:

Տամաշայն վարքի՝

ազնվագարն Գեորգը ծնվել է Կասպողովկիայում, զինվորական ծառայություն է կատարել հռոմեական բանակում եւ մեծ ճանաչմանն արժանացել: Գիտլիեթիանոս կայսրը (284-305), Բրիտանյանների դեմ հարստաններ սկսելով պահանջել է, որ բանակում ծառայող բոլոր Բրիտանյանները հրաժարվեն իրենց կրոնից: Ըստերը երկյուղել են, սակայն Գեորգը համարշակորեն հայտարարել է իր Բրիտանյա լինելու մասին: Գասակյան ասյանում, երբ նրան հարցնում են ով լինելը, պատասխանում է.

«Նախ եւ առաջ իմ անունը Բրիտանյա է, քայց Գեորգ եմ կոչվում: Իմ Աստուծոն սցապեն է հաճելի, որ եւ բարեպաշտության բազում պսոթներ պսղաբերեմ Նրա այգում»:

Կայսրն ինքը ճանաչելով Գեորգին հորդորում է ուսմանը Բրիտանությունը, սակայն ապարդյուն:

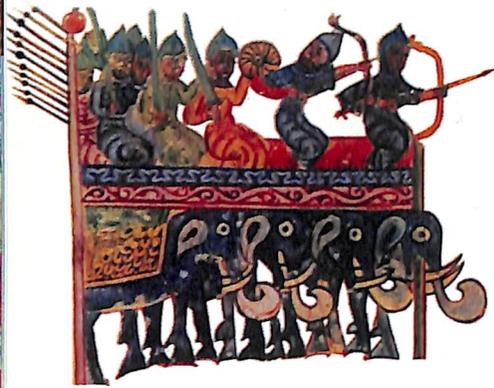
Սրբի վարքում սցնտիեսեւ նկարագրվում են այն սարսափելի սանջանները, որոնց միջոցով փորշում են հավաստիոխանել Գեորգին, քայց նա արիաբար սանում է բոլոր փորշությունները եւ սկանասեսներից շատերը, տեսնելով այդ դարձի են զալիս: Բրիտանական հավասին անդալիսման մնացած Գեորգին կայսեր հրամանով զլիսսում են 303 թ.:

Ավանդության համաձայն սուրբ Գեորգի նշխարները Տայասան է բերել Ներսես Մեծ կաթողիկոսը (353-373) եւ ամփոփել Տովհաննավանում:

Ավանդությունը սուրբ Գեորգին ներկայացնում է որդես վիեադասդան: Նա սովորաբար թասկերվում է վիեադին նիզակահար անող սղառագեն հեծյալի կերդարանով: Տեսաբիւ է, որ Բրիտանական Գիտլիեթիանոսը թասմագրության մեջ երբեմն կոչվել է «անդդային վիեադ»:

Միջնադարյան Հայաստանում հայ թագավորներն ու զինվորականները սուրբ Պետրոսին համարում էին իրենց հովանավոր սուրբը: Այս ճեմանկյունից հասկանալի է, Բագրատունյաց ամենագորեղ գահակալի՝ Գագիկ Առաջինի Հռոմոնոսում թողած ինքնասիղ արձանագրությունը: Թագավորը այստեղ կառուցելով Ս. Պետրոս եկեղեցին, որդես իրենց տնտեսական դամբարանի եկեղեցի, նրա դասին գրել է սվել իր ճեսակի մեջ եզակի արձանագրություն, որը թագավորի արարքուխ աղոթքն է՝ ուղղված քարեխոս արքին:

«Ով հռչակատր, դու եւ մեծանունդ ի վկայս սուրբ Պետրոսի սուրբ քարեխոսութեամբ Գագիկայ Շահանշահի շինողի զվկայարանս զայս, եղով անուանակոչութեամբ ի եղդ յուսակնեալ քարեխոսութիւն զի ընկալցի գողորմութիւն ի Բրիտանոլ Աստուծոյ յանախախճան արհայութեանն ընդ ամենայն արդարացեալսն ապաշառանաւ հասանել յուսոյ փառաց Որդոյն Աստուծոյ ի վերջում զիշերին, ի ծագել մեծի եւ աներեկ առաւօտին սցելութիւն զսանել առաջի տատր քեանն եւ անաշառ դաստորին, սղաշանն»:

Սուրբ Պետրոսի անունով շատ այլ եկեղեցիներ են կառուցվել Հայաստանում ու հայկական գաղթավայրերում, եւ դրանցից շատերը դարձել են հռչակավոր ուխտատեղիներ: Այդպիսին է նաեւ Մուղնու Սուրբ Պետրոսը:

Ավարայրի ճակատամարտի Շարակնոց, 1482 Մասենադարան, չեռ. 1620ձ

ՄՈՒՂՆՈՒ Ս. ՊԵՏՐՈՍԳ ՎԱՆՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

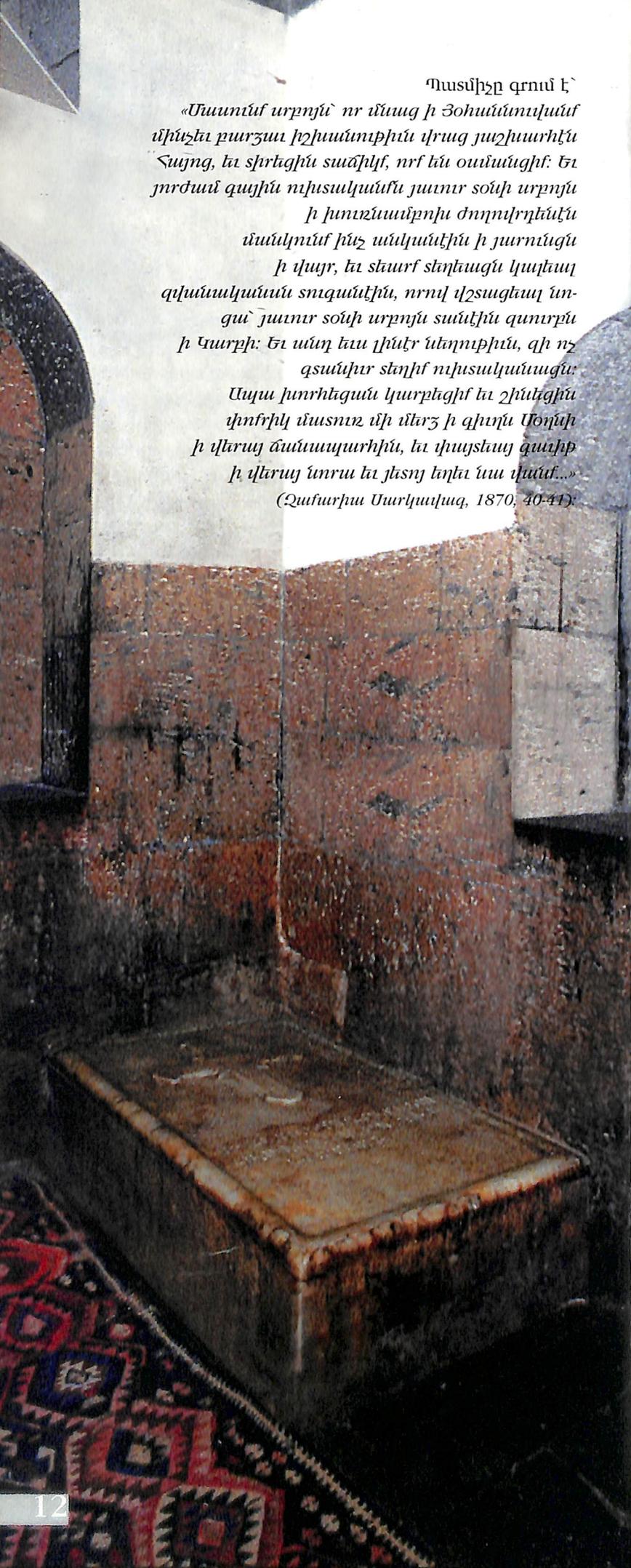
Արագածոտն գավառի հնագույն բնակավայրերից է Մուղնի գյուղը, որի շրջակայքում դահուղանվել են նաեւ նախաքրիստոնեական շրջանի բնակավայրերի հետքեր: Միջնադարյան աղբյուրներում բնակավայրի անունը հիշվում է Մուղնի ձեռով: Ժողովրդական ստուգաբանությամբ այն առաջացել է բնակավայրի՝ հովհաննավանից մեկ մղոն՝ մղոն մի, հեռու գտնվելու դասճառով, այստեղից էլ՝ մղոն մի - Մղոնի - Մուղնի (*Միխարեան, 1889, 23*): Մուղնու վանքի հիմնադրության մասին որոշակի փաստ չկա, սակայն գրականության մեջ հաճախ ենթադրաբար նշվում է 14-րդ դարը (*Հանրագիտարան, 1982, 78. Տեղանունների բառարան, 1991, 890, Հասարակական 1984, 36*): Պատճառը, թերեւս այն է, որ սուրբ Պետրոսի մատուռների Մուղնի սարվելու եւ այստեղ փոքրիկ մատուռի կառուցման մասին դաստող Չափարիա Մարկավազ Քանափեռցի (*1627-1699*) հայտնում է, թե դա տեղի է ունեցել Հայաստանում վրաց իշխանության վերացումից եւ «սաճիկների» ճիրադեմության հաստատումից հետո: Մակայն 14-րդ դարը չի կարող Մուղնու Ս. Պետրոսի հիմնադրման ժամանակ լինել, քանի որ հայտնի են 1278 եւ 1280 թվականներին ընդօրինակված երկու ձեռագրեր գրված «Մուղնոյ» երեք Միսենոսի ձեռնով՝ «*ընդ հովանեալ Պետրոսայ զարաւարիս*»: Ընդ որում երկրորդ մասյանը, ոչ միայն գրվել է «*առ դրան սուրբ զարաւարիս Պետրոսայ*», այլեւ որդես հիշատակ դրվել «*ի դրան Սուրբ Պետրոսայ զարաւարիս*», որը մասյանի ստացողը կոչում է իր «*հայրենի*» եկեղեցին (*ՄԳ, 475-476, 513*):

Այսպիսով, կասկածից վեր է, որ Մուղնիում Ս. Պետրոս անունով եկեղեցի կար 13-րդ դարի վերջերին եւ որ այն հիմնադրվել է 1278 թվականից ավելի վաղ: Ավելացնենք, որ վանքի բակում մինչեւ օրս դահուղանվող 986 թվականի արձանագրությամբ խաչքարն անուղղակի վկայություն է արդեն 10-րդ դարում գյուղի գոյության մասին, իսկ այդ շրջանի գրեթե բոլոր գյուղերն էլ եկեղեցի ունեին: Վանքի բակում եւ շրջակայքում կան նաեւ հառակող կոթողների բազմաթիվ թեկուրներ, որոնք 4-5-րդ դարերի հուշարձաններ են:

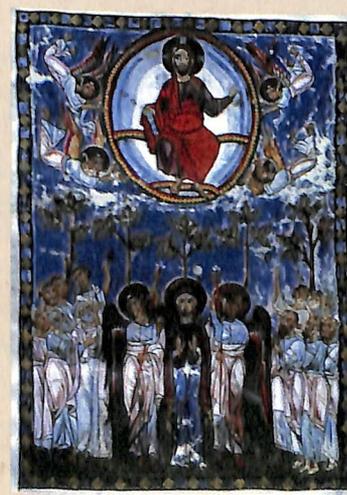
Այժմ վերադառնանք Չափարիա Մարկավազի ավանդած դաստույնին, որը վերաբերում է սուրբ Պետրոս գորավարի մատուռների հովհաննավանից Կարքի, սղա Մուղնի տեղափոխելուն:

Պասմիչը գրում է՝
*«Մասունք արքոյն՝ որ մնաց ի Յոհաննուսանք
 մինչեւ բարշաւ իշխանութիւն վրաց յաշխարհէն
 հայոց, եւ իրեցին սաճիկի, որ էն օսմանցիկ: Եւ
 յորժամ գային ուխտականն յաւոր սօսի արքոյն
 ի խորնասանքոյ ժողովրդենէն
 մանկունք ինչ անկանէին ի յարունցն
 ի վայր, եւ տարք տեղեացն կալեալ
 զվանասկանան տուանէին, որով վշտացեալ նո-
 ցաւ յաւոր սօսի արքոյն սանէին զտորքն
 ի Կարքի: Եւ անդ եւս լինէր նեղութիւն, զի ոչ
 զսանիր տեղիք ուխտականացն:
 Ապա յորհեցան կարեցիք եւ շինեցին
 փոքրիկ մասնու մի մերշ ի գիտն Մողնի
 ի վերայ ճանսայարհին, եւ փայտայ գաւիթ
 ի վերայ նորու եւ յետոյ եղեւ նսս վանք...»*
 (Զաւարիա Սարկալագ, 1870, 40-41):

Այս դասնությունը մասունքների Մողնի տեղափոխելու սույզ ժամանակը որոշելու հնարավորություն չի տալիս: Պասմիչի հաղորդածի մեջ լուս հետաքրքրական է սուրբ Պետրոսի ունեցած մեծ ժողովրդականության եւ նրա տնի օրը ուխտի եկողների բազմա-
 ֆանակության մասին վկայությունը: Հենց սուրբի մասունքներն էլ հռչակ բերեցին վանքին, եւ այն դարձավ հանրաճանաչ ուխ-
 տավայր: Տարե է նեղ, որ Վրասանի մայրաքաղաք Տիֆլիսի հայ-
 կական եկեղեցիներից մեկը կոչվել է Մողնու Ս. Պետրոս: Այս
 իրողության դասճառը բացատրելուն օգնում է Զաւարիա Սար-
 կալագի հաղորդումն այն մասին, որ **սուրբ Պետրոսի մա-
 սունքների մի մասը վրաց Գաթն (Գալիթ) քաղաքում
 իր միակ Բեժոն անունով որդու բժշկանն նպաստակով
 տարե է Վրասան եւ չի վերադարձրել:** Մասունքների փո-
 խարեն, իբր, վրաց քաղաքում Հովհաննավանում դասանդներ
 է թողել եւ այլն: Ըստ դասմիչի, **մասունքները տարվել են Տով-
 հաննավանից եւ դրվել Կաթնեթի վրաց եկեղեցում:**
 Մակայն փաստն այն է, որ 1485 թ. Տիֆլիսում հայերեն ձեռագիր
 է գրվել **«ընդ հովանեաւ սուրբ կաթնովիկիս եւ բժիշկ ցա-
 տոց Մաղնոյ Սուրբ Պետրոսի»** (ՃԵ, Գ-466): Տիֆլիսի Մողնու
 Ս. Պետրոսը նույնպես մեծ հռչակ է ունեցել (Մելիխուժ-
 Բեկ 1955, 266, 272. Մորադյան, 1988, 44-45): Կարելի է ենթադրել, որ
 ողջ կյանքում Հովհաննավանի միաբան եղած Զաւարիա Սար-
 կալագ Բանաբեռցին, որի երկին հասուկ է ավանդադասումի
 ոճը, մասունքները Հովհաննավանից տարված լինելը շեշտելով
 փորձել է ընդգծել իր վանքի առաջատար դերը, մինչդեռ եթե Տի-
 ֆլիսի Մողնու Ս. Պետրոս եկեղեցին իր անունը ստացել է Արագած-
 ծոնի համանուն վանքի անունից, ապա ավելի հավանական
 է, որ մասունքները Վրասան են տարվել հենց Մողնուց եւ նկա-
 սի ունենալով այս սրբավայրի մեծ հեղինակությունը, սրբի ան-
 վանը կից դառնալու են նաեւ տեղանունը՝ Մողնու Ս. Պե-
 տրոս: Տիֆլիսի այս եկեղեցում է դասվել 11-րդ դարի հայերեն
 ամենամեծագույն նկարազարդ մատյաններից մեկը, որը հետա-
 գայում կոչվել է «Մողնու Ավետարան»:

Համբարշում
 Մողնու Ավետարան, XI դ.
 Երեսն, Մասնադարան,
 շեր. 7736

Մկրտություն
 Մողնու Ավետարան, XI դ.
 Երեսն, Մասնադարան,
 շեր. 7736

Արագածոտնի Մուղնու վանքը ոչ միայն համաժողովրդական ուխտավայր, այլև մեծաթափ զրչության կենտրոն է եղել, որտեղ 1278, 1280, 1484 եւ 1491 թվականներին գրված ձեռագրեր են հասել մեզ (թղթերն էլ լուսվում են Մեսրոպ Մաւսոցի անվ. Մասենադարանում): Այս ձեռագրերից առաջին երկուսի գրիչը Միմենո երեցն է, մյուսներինը՝ Մկրտիչ երեցը: Վերջինս 1484 թ. հիւսուակարանում նույն է նաեւ Մուղնիի Ս. Պետրոսի միաբանների՝ Պետրոս կրոնավորին, Ասոն եւ Մարգիս արեղաներին եւ Մասթեոս երեցին (*ՃԵ, Գ-56*):

Մուղնիում գրված ձեռագրերն արժեքավոր են ոչ միայն իրենց հիւսուակարաններով, այլև որդես վանքի մտավոր, մշակութային աշխատանքի արդյունք այս մասին ավելի հանգամանորեն կնքվի սուրբ «Մուղնու զրչության կենտրոնը» բաժնում:

Մուղնի հիւսուակում է Տովհաննավանքի 1425 թ. մի արձանագրության մեջ: Ազիզբեկյան տոմարի Չախարիան այդ արձանագրությամբ հավաստում է, թէ գնել է Մուղնի գյուղը եւ հասույթը հասկացրել Տովհաննավանքին: Արձանագրությունից երեւում է, որ Ս. Պետրոս վանքի եկամուտը եւս Տովհաննավանքին է տրվել «Սուրբ Պետրոսի մասին Սուրբ Կարապետին էր զիմ բաժինն էլ Սուրբ Կարապետին սվի» (*Վախարիան, 1948, 102*):

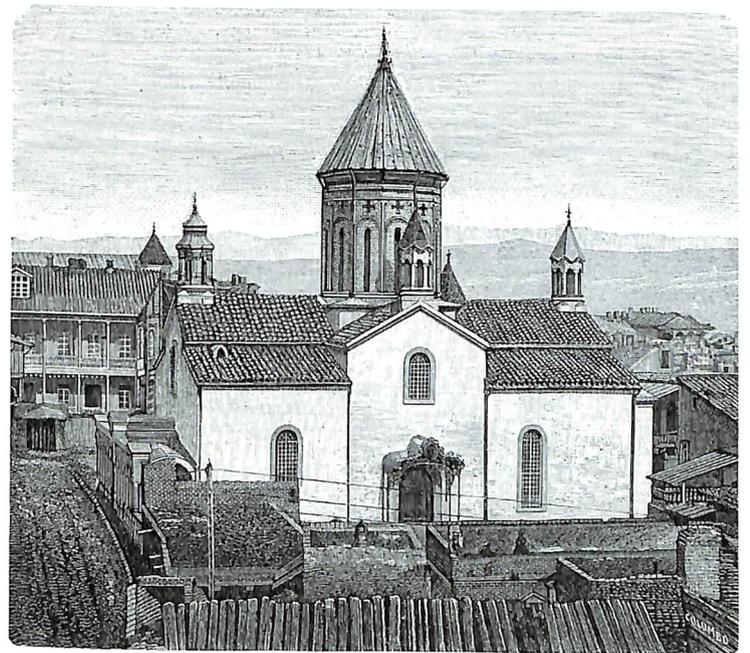
1441 թ. Ամենայն Տայոց կաթողիկոսական Աթոռի Վաղարշապատում վերահաստատվելու դասնական իրադարձության նախօրյակին Էջմիածնի վանքի ամբարտնաւոր մեծադէս նոյաւսեց Մյունյաց իբխան Ռոսոն Օրբելյանի ձեռնարկը, որը 1431 թ. վաճառքի անվան սակ վանքին նվիրեց յոթ խուրո գյուղ: Դրանց թվում էր նաեւ Մուղնի (*Տայ ժողովրդի պատմություն, 1972, 39*): Որոշ ժամանակ անց գյուղը երկու անգամ բռնազավթվել է եւ կրկին Ս. Էջմիածնի տիրապետության սակ անցել կաթողիկոսներ Փիլիպոս Աղբակեցու (1633-1655), աղա Միմենո Երեւանցու (1763-1780) ջանքերով (*Երեւանցի, 1873, 118. Միսիբարյան, 1889, 30-31. Սաղոմայան, 1998, 75*):

Տարկ է նեւել, որ Մուղնու վանքը սկզբնական երջանում Արագածոտնի մյուս վանքերի ու եկեղեցիների դէս գտնվում էր Տովհաննավանքի եղիսկոտոյութան իբխանութան ներքո: Ըստ Չախարիա Մարկավագի, Ս. Պետրոսի հասույթների կէտը տրվում էր Տովհաննավանքին: Կաթողիկոս Տակոբ Չոլալեցու (1650-1680) ժամանակ Ռսկան Երեւանցու կազմած Տայ եկեղեցու նվիրադէսական կառուցվածքին վերաբերող գրության մեջ Էջմիածնի կաթողիկոսութանը ենթակա արեղիսկոտոյութան արքունների ենթակայութան սակ գտնվող եղիսկոտոյութանների տարում հիւսուակում է նաեւ Մուղնին՝ որդես Երեւանի արեղիսկոտոյութան ենթակա 17 եղիսկոտոյութաններից մեկը (*Օրմանյան, 1960, 2547*): Մակայն այս երջանից սկսած Ս. Պետրոս վանքը առավելադէս հիւսուակում է որդես անմիջականորեն Սուրբ Էջմիածնին ենթակա վանք, որին փոխանցվել են նաեւ վանքի հասույթները (*Միսիբարյան, 1889, 37*):

Մուղնու վանքը ծաղկում է աղորում 17-րդ դարում: Վանահայր Մարտիրոս եղիսկոտոյութը (1632-1655 թթ.) ամբողջովին քանդում է հին ու խարխուղ եկեղեցին եւ կառուցում նոր քանապոյն եկեղեցի, կից կառուցներով ու դարսղով: Այդ մասին դասնիչ Առաւել

Ղաւրիժեցին հետեյալն է գրում. «Փիլիպոս կաթողիկոսի օրերում շինակց նաեւ սուրբ Պետրոս գործարարի վանքը, որ Մուղնի գյուղում է... Մարտիրոս եղիսկոտոյութի սպասարարութանը եւ ծախսով, որ նույն Մուղնի գյուղից էր, նույն վանքի եղիսկոտոյութ: Եկեղեցին շատ փոքր էր եւ մյուս շինակցները անպէտ ու անհարմար, սրս համար այս Մարտիրոս եղիսկոտոյութը եղած եկեղեցին եւ մյուս բոլոր շինակցները միանգամից վերադրեց: Երբ պարսիկ քաջեց շորջանակի, իսկ պարսիկ մեջ շորս սյունների վրս կառուցեց վայելուչ եկեղեցի, պարսիկն կից սուր, իսկեղ շինեց, ավարեց եւ բողեց իրեն քարի հիշատակ Աստոն եւ մարդկանց առջեւ, ինքն էլ այնտեղ քարակց՝ սուրբ Պետրոսին քարեղոս քանդակ իր եւ բոլոր հիւսուակների համար» (*Ղաւրիժեցի, 1988, 76*):

Մարտիրոս եղիսկոտոյութի կառուցներից միայն եկեղեցին է տաս կարճ կյանք է ունեցել, քանի որ շինված էր անուակ քարով:

Մուղնու Ս. Պետրոս եկեղեցին (քս Ղ Ալիշանի «Արարս» գրքի)

Տանգուցյալ Մարտիրոս եղիսկոտոյութի եղբորորդի եւ Մուղնու նոր վանահայր Տովհաննէս վարդաղեցը (1609-1669) հիմնովին քանդում է եկեղեցին եւ 1664-ին ժամանակի կաթողիկոս Տակոբ Չոլալեցու (1655-1680) օժանդակութանը ձեռնարկում արքասաւ քարերով նոր եկեղեցու կառուցումը:

Տարկ է նեւել, որ Տովհաննէս Մուղնեցին եղել է ժամանակի նեւանավոր եկեղեցական գործիչներից մեկը, գրասեր եւ ուսումնասեր մարդ (*ՃԵ Գ-58*) Փիլիպոս Աղբակեցի կաթողիկոսի աւակերեն ու հավասարիւ գործընկերը, որին նա նախ նեւանակել է Տիգրանակերտի առաջնորդ, աղա՝ 1653-ին, Կոստանդնուպոլսի հայոց դասերիւր (*ՃԵ Գ-523, Օրմանյան, 1960, 2475*): Մակայն կաթողիկոսի մահից հետո (1655), Տովհաննէսը սիտղված վերադարձավ Տայասան, Սուրբ Էջմիածին, այնուհետեւ սասնձնեց հայրենի գյուղի վանքի վանահայրութանը (*Օրմանյան, 1960, 2512-2513. Սաղոմայան, 1998, 80-82*): Տեսաբերիւր է, որ չնայած դասերիւր լինելուն, ժամանակակիցները նրան վարդաղեց են կոչում «պարսիւր Ըսամբոյն Տովհաննէս վարդապետ Մուղնե-

ցուն, որ հասնեալ վարեցին, եկն Սբ. Էջմիածին» (ՃԷ, Գ-790): Տոգեւոր այդ աստիճանով է նա հիշատակվում նաեւ Մուղնու Ս. Պետրոսի շինարարական արձանագրության մեջ, իսկ Չափարիա Ագուլեցին Տովհաննեսի մասին իրավամբ գրում է. **«Մասնականի, մեծ վարդապետ էր»** (Ագուլեցի, 1938, 84):

Ահա նման համարում ունեցող գործիչն էր Մուղնու վանքի նոր մեծադիր եկեղեցու կառուցման ձեռնարկողը, որը շինարարությունը հանձնարարում է Սահակ Տիգրանի ճարտարապետին, 1658-ին Ս. Էջմիածնի Մայր սաճարի զանգակատունը կառուցողին: Սակայն ոչ ճարտարապետը, ոչ եկեղեցաւանարը չեն տեսնում կառուցի ավարտը: Սահակ Տիգրանցին մահանում է 1667-ին եւ ինչդեռ նրա սաղանագրի արձանագրությունն է վկայում, գործի շարունակությունը ստանձնում է նրա աշակերտ եւ փեսա Մուրադը: Իսկ Տովհաննես վարդապետը մահանում է 1669-ին Ագուլիսում, ուր գնացել էր եկեղեցու կառուցման համար հանգանակություն կատարելու: Նրա աճյունը տեղափո-

խում եւ քաղում են Մուղնու Ս. Պետրոս եկեղեցու բակում (Ագուլեցի, 1938, 83-84): Տովհաննեսի գործը շարունակում է նրա եղբորորդի եւ նոր վանահայր Դավիթ վարդապետը: Տանգուցյալ Տովհաննեսի անունից գրված շինարարական արձանագրության մեջ այս մասին ասվում է. **«ԿՏԱԿԱՒ ՅԱՆՉՆԱՐԱՐԻ ԵՂՔՕՐ ՈՐԳՈՅ ՅԻՄՈՅ ԳԱԻԻԹ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ ՓՈՒՍՆՆՈՐԳ ԼԻՆԵԼ ԻՆՉ ԵՒ ԿԱՏԱՐԵԼ ՉՊԱԿԱՍՈՒԹԻ ԻՆ ԵԻԼԵՅՈՅՍ ԵՒ ՎԱԻԹԻՍ»**: Շինարարության հիմնական մասն արդեն կատարված էր: Ինչդեռ վկայում են եկեղեցու երկու այլ վիմագրեր, եկեղեցու առանձին հասվածների շինարարությունը կատարվել է արքեպիսկոպոսի Դավիթ վանահոր եղբայր դարոն Վարդանի եւ ագուլեցի Պետրոս վարդապետի միջոցներով: Ուշագրավ է, որ Մուղնու եկեղեցու շինարարության ժամանակի բոլոր վիմագրերը գրվել են նույն գրչի՝ Ալեքսանի ձեռքով, որը 1669 թ. գլխավոր արձանագրության սակ ստորագրել է **«ԱԼԷՔՍԱՆ ԸՐԱՏՈՒՂԱՐ ՏԱՅՈՅ»** ձեռագրերով:

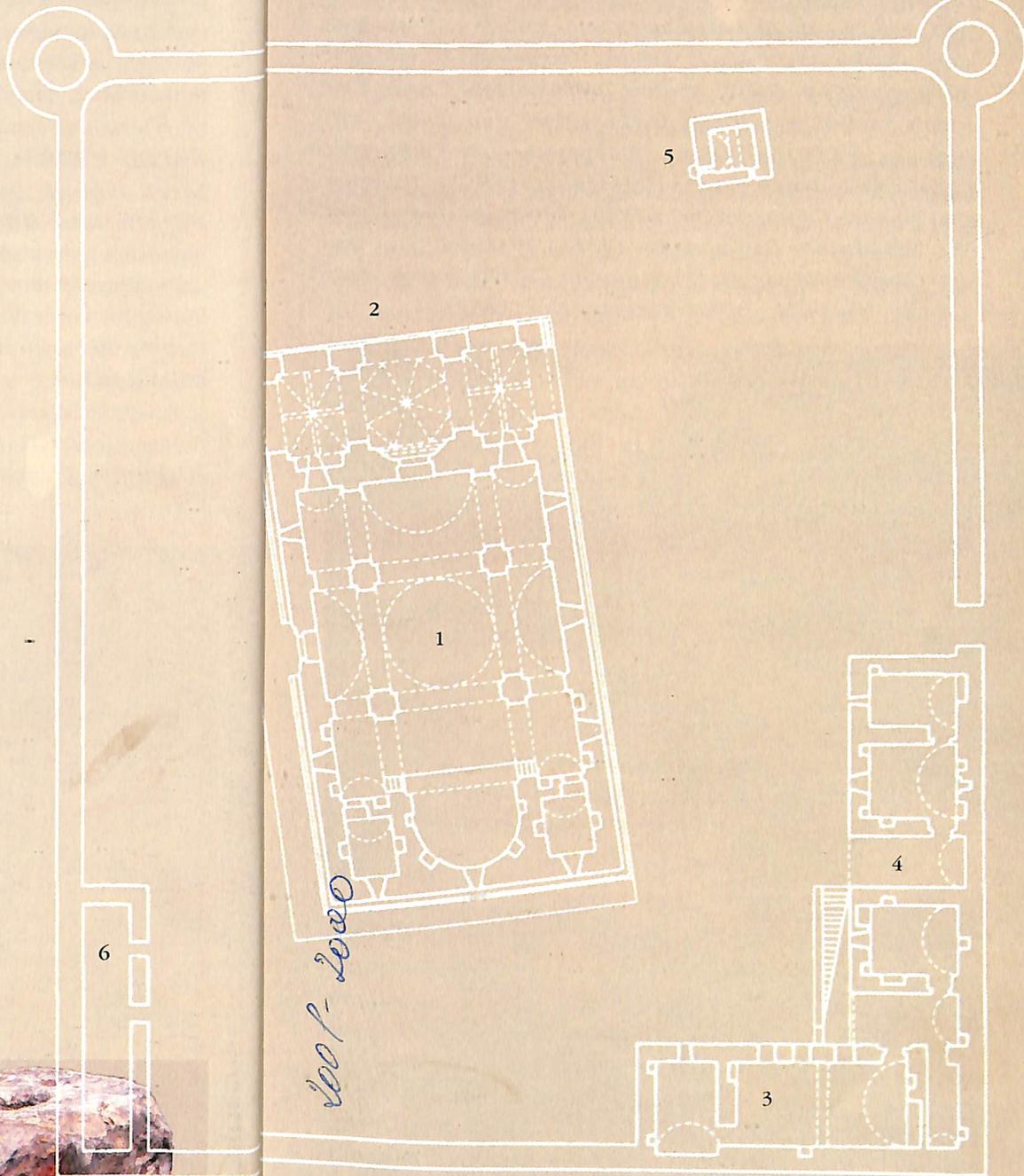

Շինարարությունը բարեհաջող կերպով ավարտին է հասնում 1670 թ., որի արդյունքում վեր է խոյանում Մուղնու վանքի ներկա գեղակեր Ս. Պետրոս եկեղեցին:

Մուղնու եկեղեցին մեր օրերն է հասել գրեթե իր նախնական տեսքով: Այն միայն մասնակի նորոգումների է ենթարկվել. օրինակ, 1839-ին կայծակի հարվածից վնասվում է եկեղեցու գմբեթի զազաթն ու սանիքը, որը վերականգնում է վանահայր թելավցի Սեփիանոս արհեստիպետը (*Շահխաթունյանց, 1842, 94*): Վիմագրերից մեկի վկայությամբ 1868-ին եկեղեցու սանիքի նորոգում է կատարվել վանքի հոգաբարձու առարակցի Միմենո Սաժույանցի կողմից:

Բացի բուն եկեղեցուց մի շարք շինարարական աշխատանքներ կատարվել են նաև վանքի տարածքում: 1834 թ. վանահայր Մարտիրոս արհեստիպետը Կեսարացին, որ նաև Եփրեմ կաթողիկոսի ժողովան էր, նորոգում է ղարխաղը եւ բնակելի շինությունները (*Մխիթարեան, 1889, 31*): 1895-ին վանքի հյուսիսարեւելյան կողմի սենյակների վրա երկրորդ հարկ է կառուցում երեւանցի Աղամալ Մելիք Աղամալյանցը: Մուղնու վանական համալիրի ինֆաստիդ կառույցներից է նաև աղբյուրը, որը զուգակցում է աղբյուրը եւ ջրամբարը:

0
5
10
15
20
25

Մուղնու Սուրբ Պետրոս վանքի հասակագիծը

- 1. Ս. Պետրոս եկեղեցին
- 2. նախասրահ (գավիթ)
- 3. վանահոր սենյակը եւ սեղանատունը
- 4. կացարան
- 5. աղբյուր
- 6. պահեստ

Վանքի բարձրաձևանը նպաստել են նրա վանահայրերից շատերը, սկսած եկեղեցաշինարարներից, մինչև նոր ժամանակի գործիչները: Գրիգոր վարդապետ Մուղնեցին 1690-ական թթ. վանքի համար հողատարած է գնել Զատաղի շորում, աշարակեցի Մարտիրոս վարդապետ Էլիկյանը (1836), Միսենոս վարդապետ Փարսաբազին (1845), Տակոբ վարդապետ Շիրակացին (1852), Մեարոպ վարդապետ Սմբատյանը (1859), Թադևոս վարդապետ Տեր-Պանիկեյան Արցախեցին (1865), Ռափայել վարդապետ Տեր-Տիմոթեոսյան Շիրակացին (1868), Եղիշե վարդապետ Ամասունի Արևսանդրապոլցին (1883) և

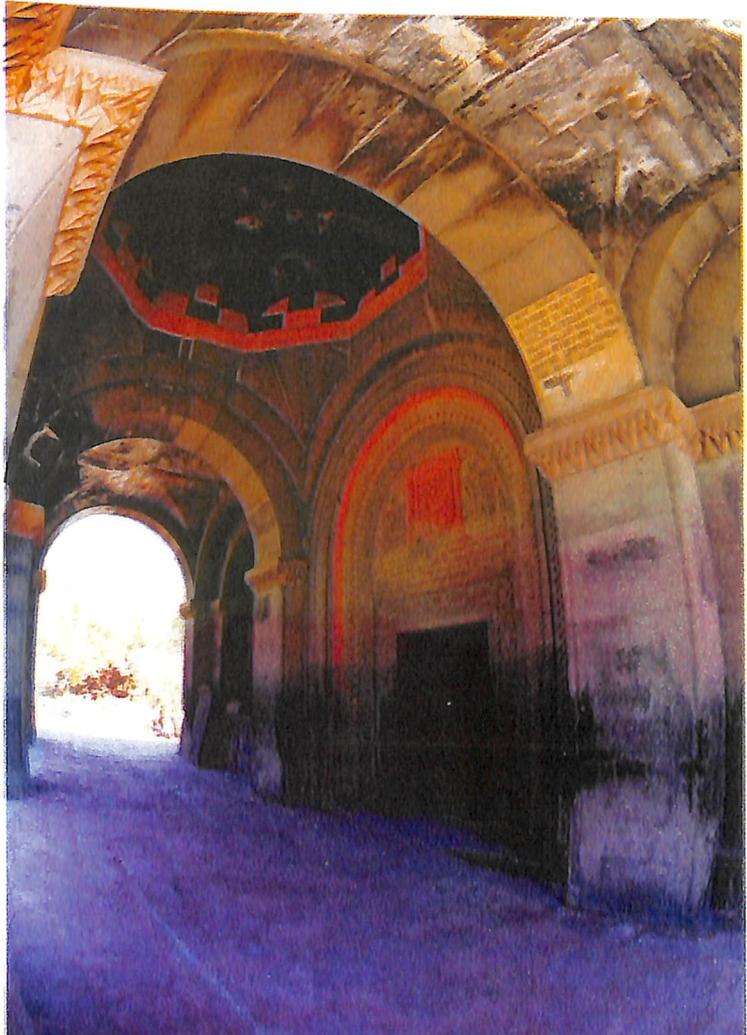

որիշներ նպաստել են վանքի ու նրա ճակատության բարեկարգմանը (Մխիթարյան, 1889, 30-35): Մուղնու վանահայրերից ոմանք էլ աշխի են ընկել եկեղեցանախեր ու ազգանախեր այլ գործերով: Մարկոս Շուխյանց Աշարակեցին բնապարսկական պատերազմի խառն օրերին, այլ վայր սանելով պահպանել, փրկել է վանքի արքայությունները, իսկ խաղաղության հաստատմից հետո վանք վերադարձրել (Մխիթարյան, 1889, 31): 1841 թ., երբ ժանսախից մեծապետ սուժում է Մուղնին, Ս. Պետրոսի վանահայր Մարտիրոս վարդապետը շխուսափելով հիվանդությունից, շրջում է ճնից տուն, սփռվում սառապյախներին, քաղում մահացածներին, քայց ինքն էլ է վարակվում ու մահանում (Շահազիզ, 1987, 148): 1849-52 թթ. Մուղնու վանքում դպրոց է բացում վանահայր Մարտիրոս Սմեժյան Կարնեցին (Շահազիզ, 1987, 275):

Մուղնու վանահայրերի թվում եղել են ինչդեռ մուղնեցիներ, անդեռ էլ Տայասանի ամենասարքեր երկրամասերից սերող հոգևորականներ: Աղբյուրներում դաստիարակվել են նաև մուղնեցի մի շարք երեւելի մարդկանց, հոգևոր գործիչների անուններ, ինչդեռ օրինակ են Եսային, որը 1653 թ. հիւսուսակարանում անվանվում է «դարոններ» (ՃԷ Գ-547), Ս. Էջմիածնի միաբան, կաթողիկոսական նվիրակ մուղնեցի Նիկողայոս արեւմտիկոպոսը (մահ. 1796), Ս. Էջմիածնի դոկտորական դաստնյա Տովհաննես դոկտորը (Սաղոմայան, 1998, 95, 97) և ուրիշներ:

Մուղնու եկեղեցու կառուցումը, վանքի բարեկարգումն ու մյուս բարի գործերը կատարվել են դասական բարդ ու անկայուն ժամանակաշրջանում, երբ Արագածոտն գավառն ու Մուղնի բնակավայրը բազմիցս ենթարկվել են թնամական հարձակումների, ճեւեղ դարսիկ, թուրք, վրացի ասղախակիչների, սկսած Եսայի Բ-ի կազմակերպած բռնագաղթը (1779) և ռուս-դարսկական դաստերակների Երջանի խժոժությունները (ՃԷ Ա-288, Սաղոմայան, 1998, 90. Մխիթարյան, 1889, 31):

Մուղնու վանքը առաջնակարգ ուխտավայր է եղել մոսկուս ամենամեծ բնակավայրի՝ Աշարակի բնակչության համար: Աշարակի պատմաբան Երվանդ Շահազիզն այս մասին հետեւյալն է գրում. «Աշարակցի փեսացուն յոր հարսանիքի նվիրական համարված օրերին առանց Մուղնիի և Կարմրավոր ուխտ գնալու, պասակ չի գնացել, առանց քաղը վերցնել սալու, առագաստ չի մեկել: Աշարակը երաշտ ամառները մեծ հանդեսով քերել է Մուղնուց ս. Պետրոս մասունքը, գյուղովի ընդառաջ գնացել, մոզի, աշառ (արջառ) մասաղ մորթել և առասաշեռն նվիրներ բաշխել վանքին և մասունք քերող վանահորը և այլն» (Շահազիզ, 1987, 223): Իսկ Մեարոպ Թադիաղյանը ուժագրով ճեղեկություն է հաղորդում Մուղնի եկող ոչ միայն հայ, այլև օսարագի վրացի ու անգամ մահմեդական ուխտավորների մասին: Նա գրում է, որ ամեն սարի սեղանների 18-ին Մուղնի են գալիս «ոչ միայն Տայագի ժողովուրդի հեռաւոր և ի մերշաւոր զաւառաց աշխարհին այլ և Վրք և Պարսիկի յիւրաբանչիւր աշխարհաց զան յովսու առ ոսու Մրբոյն» (Թադիաղյան, 1975, 120. Սաղոմայան, 1998, 76):

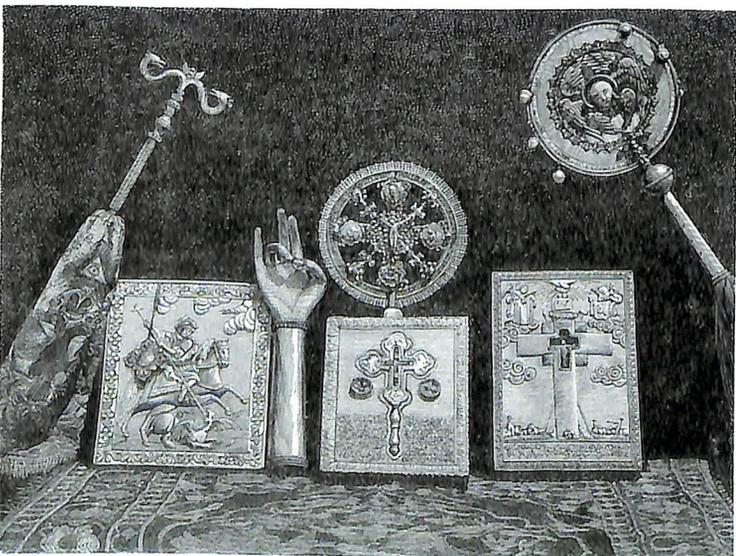

Ուսագրավ է, որ ուխտի եկողներն այնքան բազմամասնակ են եղել, որ, նույն հեղինակի հավաստմամբ, քեղի առաջնորդները Մուղնու ուխտի քեղությունը երկարաձգել են յոթ շաբաթ, որդեսգի խուսափեն մարդկային մեծ կուսակումներից (Թաղիադյան, 1847, 201-202. տես սուս. հավելված): Մուղնու վանք ուխտի են եկել նաև կաթողիկոսներ, այլ նշանավոր մարդիկ: 1734 թ. օգոստոսին Մուղնի են եկել կաթողիկոս Աբրահամ Բ Խոնաբեցին և Աբրահամ Կրեսացին (Օրմանյան, 1960, 2880), 1827 թ. դեկտեմբերին՝ Ներսես Աստուրկեցին և գեներալ Կասալսկին (Շահազի, 1987, 296):

Մուղնու վանքում պահվել են արքերի մասուններ, արժեքավոր շեռազրեր: 1889 թ. Ստեփանոս Եպս. Մխիթարյանը բնակել է վանքում պահվող արքությունները, մասնատուները, ներկայացրել դրանց արձանագրությունները: **Առաջինը Սուրբ Վեռոգի աջն է. «արծաթապատ և ոսկեգոծ», որի արձանագրության համաձայն այն հիշատակ է թիֆլիզեցի հովհաննեսից, պատրաստված 1634 թվականին:**

Հաջորդ արքությունը նկարագրվում է հետևյալ կերպ. «Գառառան մեծ արծաթի, քառակուսի մի երեսի վերայ երկփեղկ դրունք, որոյ մէջ ամփոփած են մասունք արքոյն Աբորգայ և մասն կենաց փայտն, ձկուսն արքոյն Թաղեռնի առաքելոյ և մասունք արքոյ Խարիթեանց և Վառվառեայ կուսի. որոյ միւս երեսի վերայ կայ այսպիսի յիշատակագիր. «Շնորհոքն ամենակալին Աստուծոյ և Մուղնեցի Գալիթ վարդապետ քեղի զպահարանս խախտեալ և քայքայեալ վերսին սորոգեցի և եղի ի սուրբ Աբորգայ մասին վերայ կենաց փայտն, Թաղեռն առաքելոյն ձկուսն, Խարիթեանց մասն և արքոյն Վառվառեայ կուսին մասն, յիշատակ ինչ և ծնողաց ինց այլ և յիշեցէ վարդապետի եղբոր կին Տախիսիմէն, վարպետ Աղեհանի կին Տեղինայն զոսկէշորիչիս յիշատակ հոգոց իրեանց թվ. ՌՃԹ (1684)» (Մխիթարյան, 1889, 38):

Արձանագրությունը ուսագրավ է Գալիթ վանահոր գործունեությանը ծանոթանալու քեղանկյունից: Մուղնու եկեղեցու շինարարությունն ավարտած վարդապետը ոչ միայն սորոգել է մասնատուի դասարանը, այլև սուրբ Վեռոգի մասունքներից բացի այնտեղ դրել **Տխուսի խաչափայտի (կենաց փայտ)** և ուրիշ արքերի մասունքներ: Այստեղ հետաքրքիր է նաև վարդապետ

Մուղնու Սուրբ Վեռոգ եկեղեցու վարագույրը

Աղեհանի և նրա կնոջ Տեղինեի հիշատակությունը: Հայտնի է, որ Մուղնու եկեղեցու շինարարական արձանագրությունները 1669-70թթ. (թվով չորս վիճագիր) գրել է Աղեհան գրիչը: Տեսարավոր է, որ հենց նա է հիշատակվում մասնատուի արձանագրության մեջ: Մուղնու վանքում դասվող մյուս արքությունը Ս.Մխիթարյանը հետևյալ կերպ է նկարագրում **«Գաղաթ արքոյ Անեսարանչին Մասթնուի ազուցած գաղաթաշեն արծաթի պահարանի մէջ, և դրած է գնթեքաւոր կաթողիկէաշեն արծաթի չիթիչի մեծ կրկին պահարանի մէջ, կայ յիշատակագիր միայն գաղաթաշեն պահարանի վերայ այսպէս «Սուրբ գաղաթս Մասթնուի սուրբ Անեսարանչին և յիշատակ քանաքեղի պարոն Ֆրանգուլին թվ. ՌՃԹԸ (1729)» (Մխիթարյան, 1889, 38):**

1811 թ. Մուղնու եկեղեցուն կարմիր կսավից, դաջած արքադասկերներով, այդ թվում՝ վիշապին նիզակահարող հեծյալ սուրբ Վեռոգի դասկերներով գեղեցիկ վարագույր են նվիրել առեւտրական հովհաննեսն ու նրա կին Թամարը (վարագույրն այժմ դասվում է Հայաստանի դասմության ղեկավար քանդակարանում (Մուշեղյան, 1964, 15-116):

Տարբեր ժամանակ վանքին են դասկանել մեծ ու փոքր կաթվածներ, հողասարածներ, ջրադացներ, այգիներ Մուղնիում, Աեսարակում, Փարախարում: Կաթողիկոս Փիլիպոս Աղբակեցու կողմից վանքին որդես սեփականություն հասկացվել է Մուղնի գյուղը: 1889-ին Սեփանոս եղբ. Մխիթարյանի կողմից վանքի դասնության բարադրման ժամանակ վանքն ունեցել է երկու այգի Աեսարակում («Օասուրի» եւ «Տսեհի» անուններով), եւ Մուղնու մոտ՝ Քասաղի ձորում «Անսառ» անվանված ծառասունկ եւ խոսաւեղի (*Մխիթարյան, 1889, 40*):

ՄՈՒՂՆՈՒ Ս. ՊԵՒՈՐԳ ՎԱՆԻ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

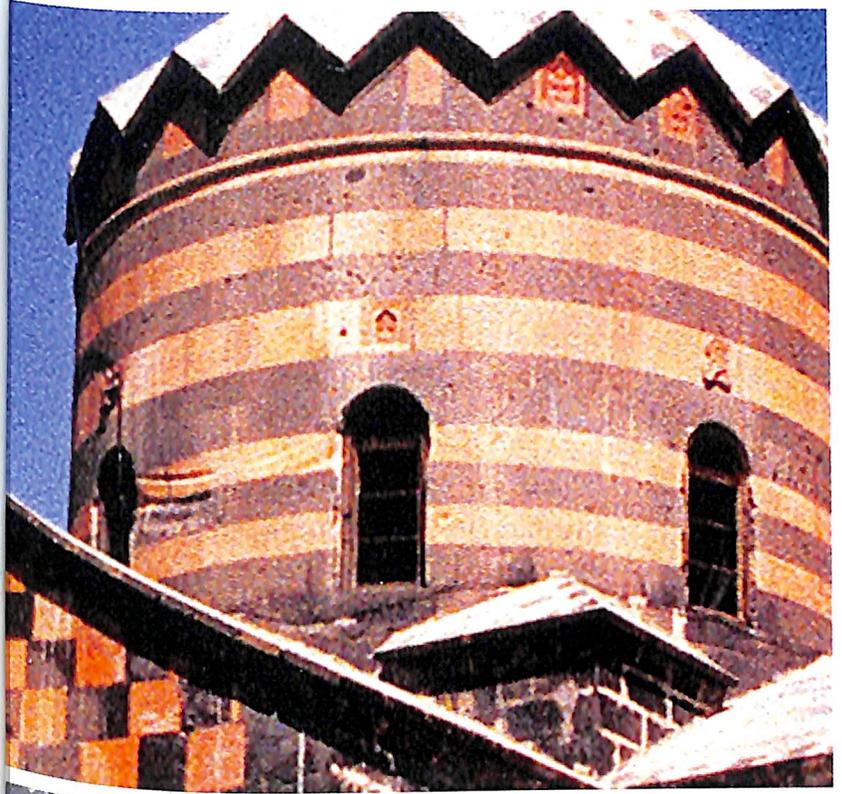
Մուղնու վանքի եւ եկեղեցու ճարտարապետությանն անդրադարձել են բազմաթիվ ուսումնասիրողներ, բայց առավել հանգամանորեն՝ ճարտարապետության դոկտոր Մուրադ Տարաթյանը (*Տարաթյան, 1984*):

Մուղնու դարադաս վանական համալիրի կենտրոնում գտնվում է Ս. Պետրոզ եկեղեցին, իսկ դարձուներին կից սեղադրված են մյուս շինությունները՝ հյուսիսարեւելյան անկյունում՝ վանքի մուտքի մոտ՝ քնակելի սենյակները եւ սեղանասունը հարավային դասին կից՝ դահեսը եւ հյուսիսարեւմտյան կողմում՝ դարադասի մոտ՝ աղբյուրը: Ս. Պետրոզ եկեղեցին քառանկյուն գմբեթավոր բազիլիկ է (ճարտարապետական այս տիպը սարածված էր 7-րդ դարում), կառուցված սեւ եւ դեղնակարմիր արքասաւ սուժ քարով:

Նրա արեւմտյան կողմում բուն կառույցի հետ միաժամանակ կառուցվել է եռակամար նախասրահ, (շինարարական արձանագրության մեջ անվանվում է «գավիթ»), որի կենտրոնում 12 սյուներով զանգակատուն-ռոտոնդան է: Նախասրահի կենտրոնական կամարն ավելի լայն եւ բարձր է, որի շուրջի շուրջ աճում է կառույցի արեւմտյան ճակատի ճարտարապետական արտահայտչականությունը: Եկեղեցին ողջ դարագծով ունի եռասիճան որմնախարխախ: Կառույցի արտաքին չափերն՝ 14,4x27,7 մ. գավիթ-սրահի հետ: Իսկ եկեղեցու աղոթասրահի (16,1x12,2 մ.) արեւելյան կողմում խորանն է, որն աջ եւ ձախ կողմերում երկու ավանդատուն ունի:

Եկեղեցու ներքին սարածությունը երկու զույգ խաչաձեւ մույթերով բաժանվում է երեք նավի, որոնցից կենտրոնականը բավական լայն է: Կառույցի կենտրոնում մույթերին հենված կամարների վրա բարձրանում է 5,67 մ. սրամագծով, 8 լուսամուտ ունեցող գմբեթը: Նեաբարձր է, որ ի սարքերություն միջնադարյան մյուս եկեղեցիների, ուր լուսամուտները բացվում են աւելի շուրջ կողմերի ուղղությամբ, Մուղնիում լուսամուտներն այս սկզբունքից որոշ չափով շեղված են: Գմբեթն ունի հովիտաձեւ ծածկ: Թմբուկն արտաքինից հարդարված է դեղնակարմրավուն քարերի հինգ զոսիով, իսկ դասուհաններից վեր՝ մեկ ու մեկ խաչի եւ շուրջ ավեսարանիչների խորհրդանիշների (մարդ, եգ, առյուծ, արծիվ) ֆանդակներով:

Ներուս գմբեթի վեղարի սակ, դասի մակերեսից փոքր ինչ դուրս եկած շարվածով սեղծված է մեծ խաչադասակեր, որը ներկված է սպիտակ գույնով: Իսկ խաչի կենտրոնի շուրջը դեղնակարմրավուն քարով երեք զոսի է դրվում:

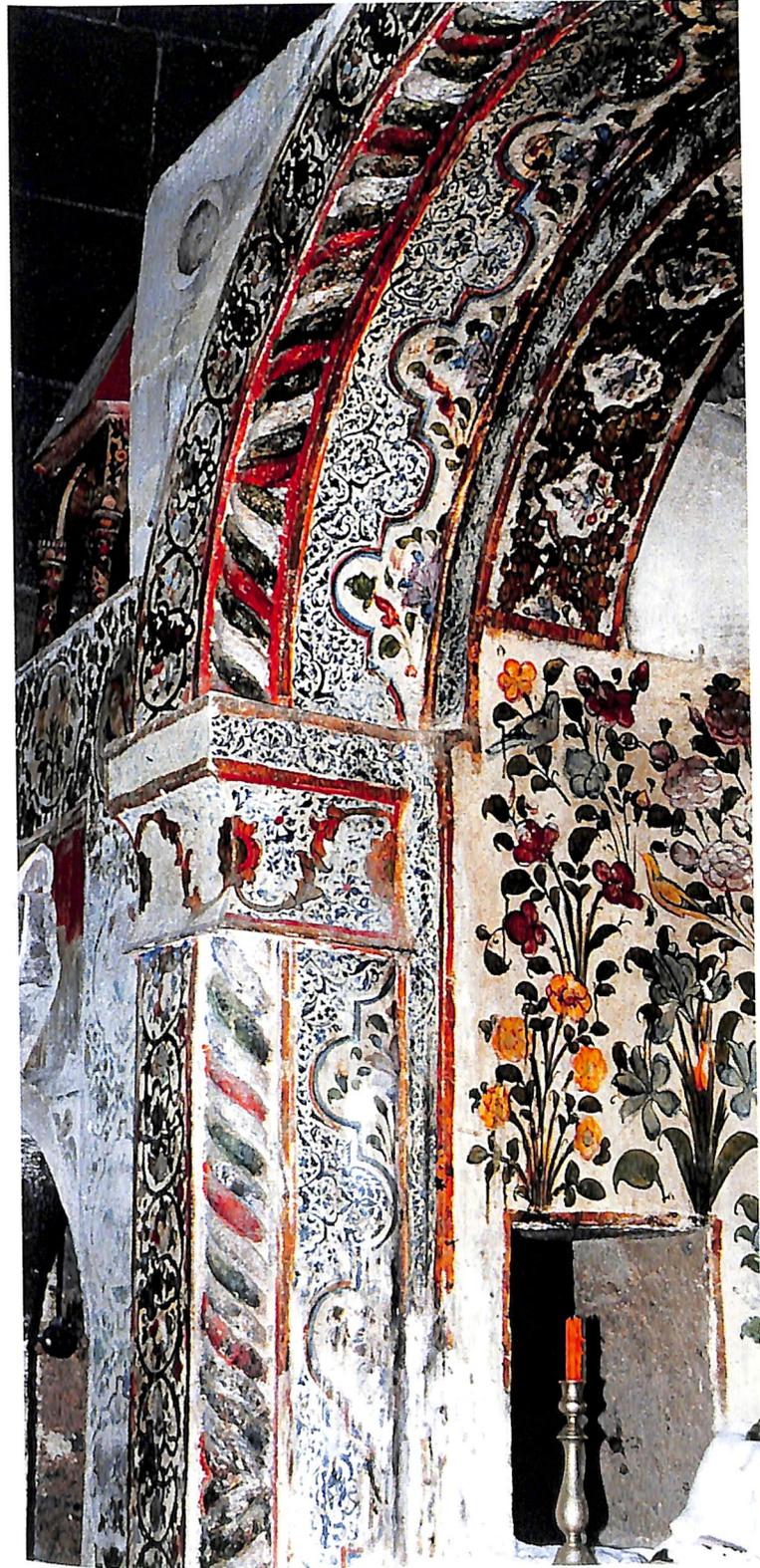
Եկեղեցու ներքին
հարդարանքը դարզ է,
առանց փանդակների,
սակայն այստեղ փառերի
շարվածքն այնպես է
իրականացված,
որ ըստ Մ. Հասարթյանի
*«Քաղաքիկ է
միջնադարյան հայ
ճարտարապետության մեջ»*
(Հասարթյան, 1984, 41):
Կառուցողներն այստեղ
«միդիս» ճեխնիկայով
շարված դասերին սվել են
արդուսաճար դասի ճեփ,
կարանները բավական լայն
թողնելով, որի արդյունքում
փառերի արանքից մոտ
մեկ սանտիմետր չափով
երեւում է շաղախը,
որն էլ իր հերթին բավական
“աճխուժություն” է
հաղորդում դասերին:

Եկեղեցու ներքին հարդարանքի բաղկացուցիչն են որմնանկարները, որոնք կառուցումից բավական ուշ՝ 19-րդ դարի վերջերին է նկարվել: Դրանց ներկագիր արձանագրություններից մեկի մեջ հիշատակվում է լուսավորչու Եզնակ Կամսարականի անունը: Վերջինս 1823-ին նորոգել է սվեյ Ասարակի Կարմրավոր եկեղեցու որմնանկարները: Մուղնու որմնանկարներից հետաքրքրական են հասկաղես Ս. Գրիգոր Լուսավորչի կողմից Տրդատ քաղաքի մկրտության, եւ սուրբ Պետրոսի Գաբրիել հրեցակի ձեռքից սուր սանալու լուսակները: Վերջինիս վերին մասն

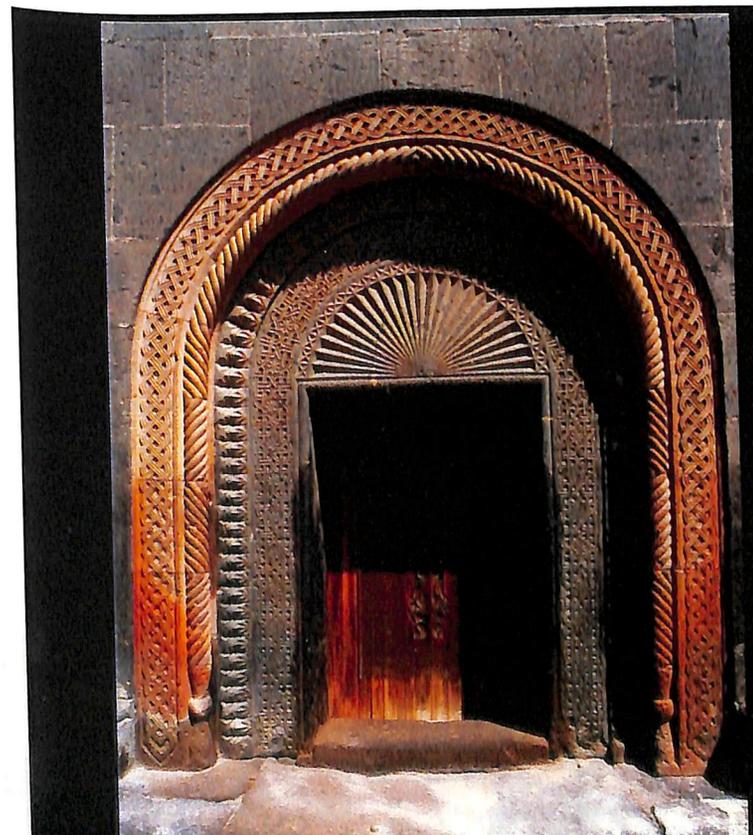
այժմ խոստովության հետեանով զգալիորեն վնասվել է (անմասն վիճակում որմնանկարի պատկերները տեսնու Մաղումյան, 1998, նկ.45): Որմնանկարների լուսավորչու Եզնակ Կամսարականի անունը լուսակներով է խորանի հյուսիսային սյան երկու սրբալուսակների («Ասվածածնի վերափոխումը», «Մեկնանոս Նախավկա») միջեւ, սեւ ներկագիր արձանագրությամբ:

մեջ է գտնվում եւ ունի բազմաթիւ քարէն երկրաշաղկապներ
 հյուսածո զարդաքանդակ՝ զուգակցված վարդապետներով:
 Տաշնոյ գոթիկն այդ հարթութունից առաջ է դրված եւ իրենից
 ներկայացնում է սասակաշիկային ինքնատիպ մշակում
 ունեցող շէք: Երրորդ գոթիկն ուղիղ միջնադարի հուշարձանների
 պոստալներում հաճախ հանդիպող գլանաձև մշակում ունի:
 Վերջին, չորրորդ զարդագոթին, որը պատի հարթութունից շատ
 բարձր է եւս դրված, մշակված է զամբոյղաձև հյուսվածով:
 Բանդակները կասարված են բազմաթիւ նոր, բարձր ճաշակով,
 իրականացված ղեկին տուֆից եւ այս վերջին հանգամանքը
 մոտիկ պոստալը առաջին է շեշտում հարավային ճակատում:
 Մեծ վարդապետյան է լուծված լուսավորության հարցը:
 Տարբեր հարթութունների մեջ իրականացված զարդագոթի
 ներքին օրվա տարբեր ժամերին, արեւի ճառագայթների ուղիղ
 դարձում եւ բարձրության փոփոխության հետ մեկտեղ փոխում
 են իրենց արտահայտչականությունը՝ նորանոր գեղարվեստական
 կերպար հարուցելով ողջ շրջանում» (Տարբեր, 184, 42):

Եկեղեցու արեւմտյան՝ գլխավոր մուտքն ունի ոչ դասական
 հարդարանք, սակայն իր գեղարվեստական արժանիքներով զիջում
 է հարավայինին: Արեւմտյան մուտքի դարագծով բուսական
 ֆանդակներով մշակված գոթի կա: Կիսաբազմաձև եւ սիմետրիկ,
 որի վրա սեղադրված է շինարարական արձանագրությունը,
 նույնպէս զարդարված է բուսական ֆանդակներով:
 Մուտքու եկեղեցու հյուսիսային եւ հարավային ճակատների զագաթ
 ներքին սեղադրված են եկեղեցու գմբեթի փայտե մանրակերտերը:
 Իր հորինվածքային լուծումով, կառուցման բարձր մակարդակով,
 շինարարական եւ հարդարանքի առանձնահատկություններով
 Մուտքու Ս. Պետրոս եկեղեցին հանդիսանում է հայկական
 եկեղեցական ճարտարապետության լավագոյն ստեղծագործություններից
 մեկը:

Ս. Պետրոս եկեղեցու հարավային մուտքը

Եկեղեցու արեւմտյան հարդարանքում առաջնային տեղ է զբաղում բազմազանությունը՝ սեւ եւ դեղին տուֆ փայտի միջոցով կասարված շախմատաձէ տարվածքը, որը կիրառված է բոլոր չորս ճակատներում, գմբեթի քմբուկի վրա՝ արեւմուտս եւ ներքուտ: Գրաճորհիվ Մուտքու՝ հիմնականում մուգ փայտի կառուցված եկեղեցին թողնում է ծավալային առումով թեթեւ եւ ընդհանուր առմամբ՝ գունազեղ տղայություն: Բոլոր լուսամուտներից վեր՝ դասի մեջ ագրուցված են դեղնակարմրավուն փայտի դասարանված խաչաձև: Եկեղեցու ճակատների կենտրոնական դասուհանները վերցված են դեղնակարմրավուն փայտից կազմված խոռոչ խաչաձէ դասակների մեջ, որոնցից արեւմտյան կողմինը հասկադէս աչքի է ընկնում նոր զարդաքանդակներով: Բազմազանության հմուտ օգտագործման ճորհիվ Մուտքու եկեղեցին առանձնահատուկ տեղ է զբաղում ոչ միայն ուր միջնադարյան, այլեւ միջնադարյան հայկական ճարտարապետության մեջ ընդհանրապէս (Տարբեր, 1984, 43):

Առանձնակի ճոխ ֆանդակային հարդարանք ունեն Մուտքու եկեղեցու արեւմտյան եւ հարավային մուտքերը: Ահա ինչպէս է հարավային մուտքը ներկայացնում մասնագէտ ճարտարապետը. «Մուտքու եկեղեցու հարավային մուտքը ողորդանկյուն բացված է եւ ունի պարագծով կիսազանգիկով շրջանակ: Գլան վերեւում բարավոր կիսաշրջան է, ճառագայթներով մշակված: Ապա գալիս են զարդաքանդակների չորս գոթիներ, որոնք զուգահեռ են դասն բացվածքի ողորդաչից կողերին, իսկ վերեւում՝ համակենտրոն կիսաշրջանների շեւով պսկում են ինքնատիպ շուրջը: Առաջին գոթիկն դասն հետ միեւնոյն հարթության

ՄՈՒՂՆՈՒ ԳՐՉՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԸ

Մուղնու Ս. Գեորգ եկեղեցու վերաբերյալ առաջին վկայությունները, ինչդեռ վերը նվեր, դառնալիս են այստեղ գրված ձեռագրերի հիշատակարաններում: Ամենավաղ մասյանը 1278 թ. գրված Տոնականն է, երկրորդը՝ 1280 թ. ընդօրինակված Ավեսարան, որոնք դառնում են Մեսրոպ Մաեսոցի անվ. Մասենադարանում (*ՅԽԶ. 995, 355*): Այս երկու ձեռագրերն էլ գրել է Մուղնիի

եկեղեցու երեց Միմեոնը, որը թողել է նաեւ մի շարք հետաքրքրական հիշատակարաններ:

1278 թ. Տոնականը գրված է թղթի վրա, բոլորգրով, ունի 563 թերթ, զարդարված է լուսանցազարդերով: Պատկերասու հովհաննես Մարագ երեցի որդի Մարկոս ֆահանսան է, գրիչը՝ Եփրեմիանոսի որդի Միմեոնը, որն իրեն անվանում է Մուղնիի երեց *«Եփրեսու Ասուած ողորմես սսացողի գրոցս... եւ ինչ մեղաւորիս՝ Մողնոյ իրիցոյս»*: Ձեռագրում գրչության վայրի մասին նշվում է. *«Կասարեցաւ ի լայնասարած դաշտիս յԱրարատեան գաւառի ընդ հովանեաւ Գեորգայ գաւրաւարիս եւ զայ Մարտիրոսիս»*: Գրիչը հիշատակում է ժամանակի կաթողիկոս Հակոբ Ա Կլայեցուն (1268-1286) եւ հովհաննավանի եղիսկոտոսներ Գրիգորին ու համազասպ Մամիկոնյանին: Մուղնի գտնվում էր հովհաննավանի եղիսկոտոսության սարածում, ուստի դասահական շեն սեղի եղիսկոտոսներին վերաբերող բնութագրումները. *«Կասարեցաւ ի հայրապետութեան տեառն Յակոբայ հայոց վերադիտողի եւ եպիսկոպոսութեան տէր Գրիգորոյ եւ տէր համազասպայ սուրբն ի մէջ սրբոց, զսիւս պայծառք ի դրան կաթողիկէ եկեղեցոյ»* (*ՃԳ, 476*):

Հիշատակարանում հետաքրքիր է վանի անվան նշումը՝ *«ընդ հովանեաւ Գեորգայ գաւրաւարիս եւ զայ Մարտիրոսիս»* որը գրիչը կրկնում է նաեւ 1280 թ. ձեռագրում՝ *«ի դրան Սուրբ Գեորգայ գաւրաւարի, զայ Մարտիրոսի»* (*ՃԳ, 513*): Բանն այն է,

որ Մարտիրոսը սուրբ Մարգարի որդին է եւ սուրբինաս է, որ այստեղ նա հիշատակվում է սուրբ Գեորգի հետ: Միմեոնի հիշատակագրություններից մի ֆանիալ վերաբերում են գրչության գործին: Ձեռագրի 99ա էջում նա գրում է. *«Տէր Աստուած ազնեա եղբար մերոյ որ սաի Թիրիե հարեղայ, որ ազնեց մեզ ի գիրս զայս չափս, ըս կարիւիր»* (*ՃԳ, 477*): Թիրիե արեղան միայն մեկ էջ է գրել *«կիլիկյան»* բոլորգրով, որը ակնհայտաբար սարբերվում է Միմեոնի գրից: Իսկ ս. Գեորգի վարքի

հասվածում (էջ 308բ) նախօրինակի դասկա լինելու կադակցությամբ գրում է. *«Ավաղ Գ անձիս կորուսելոց, զոր արարաւ բազում խնդիր եւ ոչ ուրեք գտաւ, եւ յարիսակին այս չափ կայր, թողութիւն արարէր աղաչեմ»* (*ՃԳ, 478*):

Միմեոն գրչի՝ ձեռագրի սարբեր էջերում թողած բազմաթիվ մանր հիշատակագրությունները ունեն նաեւ ուշագրավ կենցաղային մանրամասներ: Այս դարը ու անկեղծ հիշատակագրությունների տողերի արանում ակամա ուրվագծվում է միջնադարյան գրչի կերպարը, որն այս դեղինում իր անդուլ աշխատանքով աղորդ մի մարդ էր, հավանաբար բազմամտամ ընտանիքի հայր:

Ծանոթանաւ այդ հիշատակագրություններից մի ֆանիալին: Միմեոնը ձեռագրի 50բ էջում գրում է. *«Աւաղ զայոցս բարբաջմանս եւ իմոյ մտացս սխալելոյ»* (*ՃԳ, 477*): Նույն հիշատակագրությունը նա բառացիորեն կրկնում է նաեւ երեք տարի անց՝ 1280 թ. ընդօրինակված ձեռագրում (*ՃԳ, 513*), որից կարող ենք եզրակացնել, որ գրիչը մանկահասակ երեխաների հայր էր եւ գրչությամբ էր զբաղվում սանը, որ երեխաների աղմուկը երբեմն շեղում էր նրա ուշադրությունը: Ձեռագրի 461ա էջում գրիչը հիշատակում է իր Գեորգ անունով մանկանը, որին «ընծայել էր» սուրբ Գեորգին. *«Որդեակն իմ Գեորգ առաք ի գրկանս մեր, եւ ձգեց զձեռն իր զայսպար: Տէր արա զինս ընդ երկայն աուրս, ամեն: Գեորգ վկային է զայս»* (*ՃԳ, 478*): Գրիչը հավանաբար զբաղվում էր նաեւ հողագործությամբ, որի մասին կարող ենք ենթադրել մեկ այլ գողտրիկ հիշատակագրությունից.

«Աստղ կայծուկ փեխ,
Որ ելաւ ի մասն գրագրիս,
Յաւուր շարաքիս,
Ի սանի վարդաառիս»

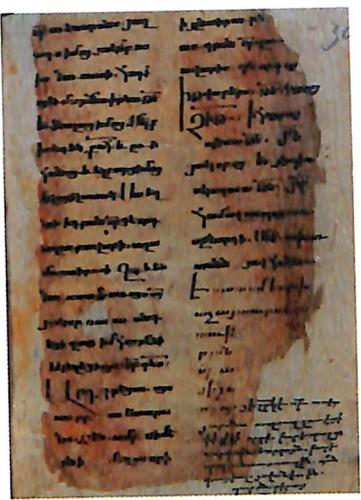
ՃԳ - 477):

Այս հիւսուկազրոյթունը չէր լինի, եթէ կայծուկ փուրը խան-
գարիչ չլինէր գրչոյթան գործին: Ընդհանրապէս գրիչները մա-
սյանն ընդօրինակելու ժամանակ ամբողջովին նվիրուում էին
այդ գործին, մանավանդ, որ ինչդէս հենց Միմեոնն է նում,
աւխասում էին «ոչ վասն վարձոցն, այլ ակն ունելով ի վերնա-
տողէն քարեացն եւ վարձուցն» (ՃԳ, 476): Ահա թէ ինչու հիւս-
սակազրոյթուններում գրիչները ոչ միայն Աստո ողորմածու-
թյունն են հայցում, սրբերի քարեխոսոյթանը դիմում (այդդէս է
վարվում նաեւ Միմեոնը), այլեւ նում են կենցաղային այնոյսի
մանրամասներ, օրինակ, իրենց բերված կերակրի մասին, որն
առաջին հայացքից ոչ մի կառ չունի գրչոյթան գործի հեն:
Մինչդէռ մարմնավոր սնունդը ծառայում էր հոգեւոր գործի՝ մա-
սյանի գրչոյթան քարեհաջող ավարին, այդ դասճառով էլ հի-
ւսակազրոյթունը էր: Նման հիւսակազրոյթուններ ունի նաեւ Մի-
մեոնը: Կողակիցը նրան փոխինդ է բերել, Մարկոս անունով մե-
կը՝ ձուկ, մեկ ուրիշը՝ Սուրբ Խաչի քարեկենդանին՝ սեխ եւ «քա-
ժակ անուռ ի դարեգի իւր յայգոջն» (ՃԳ, 478): Նեսաբրի է իր
համերկրացի Տերեհի մասին գրչի թողած հիւսակազրոյթու-
նը. «Տէր, յիւսայ զՏերեհ երկրցին մեր, որ ած (սածիկ. Կ.Մ.) երեք
փոխանակ ճաշի, եւ վերարկուն՝ ընկոյզ՝ փոխան եղի: Բայց ի
ձեռին նորա այն կայր» (ՃԳ, 578): Մեր քարեհոգի ու ջանասեր
գրիչի համար բնութագրական է նաեւ 399ա էջի սրամիտ հիւս-
ակազրոյթունը՝ «Քունս նեղեաց, եւ թող այն մարդն մեղադրէ,
որ քուն չունի» (ՃԳ, 478):

Ձեռագրի նկարագրողման հեղինակն այլ մարդ է, որի անունը
ցավով չի դաժնաւորուել, սակայն նա երկու հիւսակազրոյթուն
է թողել, որոնցից երկրորդը հետեյալն է. «Յե՛սինս եւ անարժանս
եւ արժանիս յիւսան, նկարող ծաղկիս եւ յարինողս աղաչեմ յի-
ւել, ով սուրբ վերձանողի» (ՃԳ, 478):

Երկրորդ ձեռագիրը, որ Ավեսարան է, մտղնեցի Միմեոն գրիչն
ընդօրինակել է 1280 թ. Մելիսեղեկ ֆահանայի որդի Տակոբոսի
դասվերով: Մասյանը գրված է թղթի վրա, բոլորգրով, ունի 309
թերթ, զարդարված է ավեսարանիչների երկու դասկերներով,
անվանաթերթերով եւ լուսանցազարդերով: Տիւսակարանում
կարդում ենք. «Սուրբ Անսարանս յաղագս իմոյ՝ Յակոբո-
սիս նուասի հոգոյս եւ մարմնս փրկութեան եւ ծնողաց
իմոց Մելիսեղեկ ֆահանայի եւ ընկիանայ եւ եղբարց
իմոց միշտ յիշասակ սա եղիցի ի դրան Սուրբ Անրգա
զարաւարի, զոս Մարտիրոսի, զոր եւ ես նուասս ծառայս

Աստուծոյ Յակոբոսս աւանդեցի զսայ իմ հայրէնի էկեղե-
ցոյս Սուրբ Անրգա: Արդ, գրեցաւ այս սուրբ Անսարանս
չեռասիք Միմեոնի մեղաւորի, ի յընտիր սարինակէ, առ
դրան սուրբ զարաւարիս Անրգայ, ի թուսբերութեան
Տայոց Չեթ (1280), ի հայրապետութեան Տեառն Յակոբայ
եւ եպիսկոպոսութեան տէր Տամազասայայ՝ առաջնորդի
մեծափառ սանն Յովիաննոս» (ՃԳ - 513):

Այստեղ շատ հետաքրքիր է, որ Տակոբոսը Ս. Պետրոսը համարում է
իր «հայրէնի» էկեղեցին, այսինքն էկեղեցու հոգաբարձուն է
եղել՝ եթէ չստե՛նք հայրենասերը: Յավով Տակոբոսի կամ նրա հոր
անունը այս երջանի այլ սկզբնաղբյուրներում չենք հանդի-
պում: 1292-ին Տակոբ երեց անունով մեկը նորոգել է Աեսարակի
Մեծ առուն, այդ մասին արձանագրոյթուն թողնելով Կարմու-
վոր էկեղեցու դասին (Շահագիր, 1987, 189), բայց չենք կարող
նրան նույնացնել մեր ձեռագրի ստացողի հետ, որը չի նում թէ
հոգեւորական է:

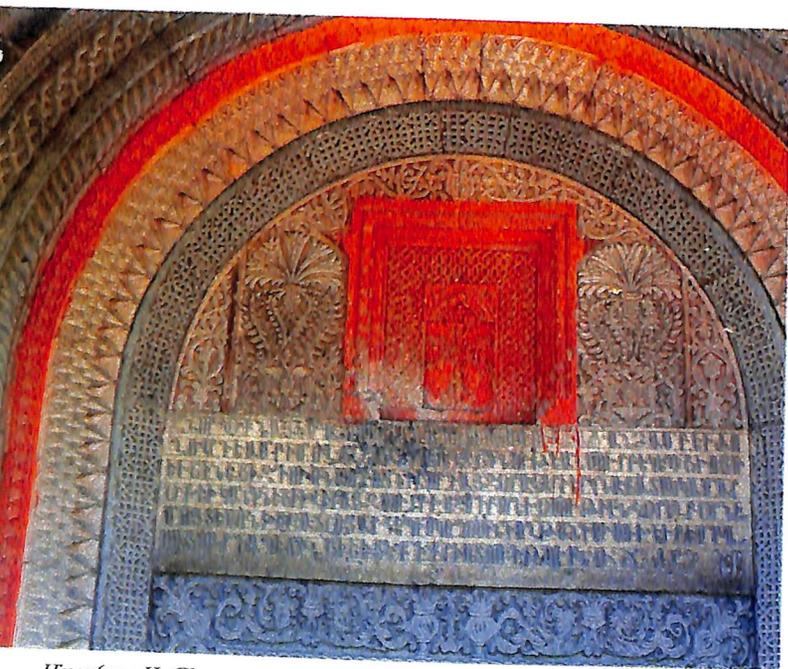
14-րդ դարում Մուղնիում գրված ձեռագրերի չենք հանդիպում,
սակայն 1360-ական թվականներին Մանուել եպիսկոպոսի
գրած հիւսակարանում նշվում է Մուղնու Դավիթ երեցը (Տու-
սեպիս, 1969, 416, 427):

1484 եւ 1491 թվականներին Մուղնիում Պանձարան ու Շաւոց է
ընդօրինակել Ս. Պետրոսի Մկրտիչ երեցը (Մասնադարան,
Յեթ. 7553, 6293):

Առաջին ձեռագիրը գրված է թղթի վրա, բոլորգիր գրչոյթամբ,
ունի 244 թերթ: Մասյանի ստացողն է Չահվիլ անունով կինը,
որը մասյանը ստացել է իր եւ ազգականների հիւսակազրոյթուն:
Գրչոյթան վարի եւ Մուղնու վանքի մի քանի միաբանների մա-
սին հիւսակազրոյթուն գրում է. «Արդ, գրեցաւ սայ, ի գեղս որ կո-
չի Մողնի, ընդ հովանեաւ Սուրբ Անրգայ զարաւարի,
առ ոս Անրգ կրօնաւոր(ի), սրեղիցս՝ Ասուիս եւ Մար-
գիս եւ Մարտիրոս երիցիս, եւ ինչ՝ մեղաւոր գծողիս Մկրտիչ
երիցիս...» (ՃԵ, Գ, 56): Երեք կուսակերն եւ երկու ամուսնացալ
հոգեւորականների հիւսակազրոյթուն Մուղնիում, վկայում է միա-
բանութեան գոյութեան մասին: Առավել հետաքրքիր է Պետրո-
ս անունով կրօնավորի շեռումը, որի մոտ՝ «առ ոս Անրգ կրօնա-
ւորի» Մկրտիչը կասարել է իր գործը: Այս հիւսակարանի վրա
հիմնվելով Պետրոս կրօնավորին կարող ենք Մուղնու Ս. Պետրո-
ս վանքի առաջմ հայսնի առաջին վանահայրը համարել: Մկրտի-
չի երկրորդ ձեռագիրը Շաւոց է (Մասնադարան, Յեթ. 6293), գր-

ված Միրադեղ «աղայի» դասվեցով, որի կողմից մասյանը նվիրաբերվել է Փարմիի Ս. Ասվածածին եկեղեցուն: Ձեռագիրը գրված է թղթի վրա, բոլորգիր գրչությամբ, ունի 463 թերթ: Գրչության վայրի մասին Մկրտիչը գրում է. «Գրեցաւ գիրս ձեռամբ... Մկրտիչ իրիցի, ի գաւառիս Արարադեան, ի գեղսս որ կոչի Մողնի, ընդ հովանեաւ սուրբ Աբրահա զաւրավարիս» (ՃԵ, Գ, 168): Հիշատակարանում այնուհետեւ թվարկվում են ստացողի ընտանիքի անդամներն ու բազմաթիվ ազգականները, նշվում է երկրի ծանր վիճակի մասին, հիշատակվում են Փարմիի եկեղեցիների հոգեւորականները: Գրիչը հիշատակում է նաեւ իր հարազատներին՝ հորը՝ Նովհաննեսին, մորը՝ Գուլիազին, կնոջը՝ Նունուֆարին (Նինիսիար), որը նոր էր մահացել, ավագ որդուն՝ Եղիային, որը կոկել է ձեռագրի թողթը, կրտսեր որդուն՝ Թադեոսին եւ Տազրեվարդ ու Գուհարեւս անուններով դուստրերին (ՃԵ, Գ, 167-169):

15-րդ դարից հետո Մողնիում գրված մասյանների չենք հանդիպում, սակայն դա չի նշանակում, որ վանքում այլեւս ձեռագրեր չեն գրվել: Հայտնի է, որ Մողնիում նաեւ դառնվել են մի քանի ձեռագրեր: 13-14-րդ դդ. մի հարուստ կրոնական ժողովածու դասկանել է Մողնու սեւ Ընավունին, որի մասին վկայում է 1712 թ. հիշատակարանը (Պողոսյան, 1974, 451): 1889-ին Սեփանոս Մխիթարյանի կողմից Մողնու վանքի դասնության գրության ժամանակ այստեղ դառնվելիս է եղել 1321 եւ 1351 թվականներին գրված երկու Ավետարան (Մխիթարյան, 1889, 38-39):

Մողնու Ս. Գեորգ եկեղեցու արեւմտյան մուտքի քարափորը

ՄՈՒՂՆՈՒ Ս. ԳԵՈՐԳ ԵԿԵՂԵՑՈՒՎԻՄԱԳԻՐ ԱՐՉԱՆԱԳՐՈՒԹԻՈՒՆՆԵՐԸ

Մողնու վանքի վիմագիր արձանագրությունները մասամբ հրատարակել են Նովի. Ըախիսաբոնյանցը, Ս. Մխիթարյանը, Կ. Կոստանյանցը, Գ. Ալիբանը, Տ. Եղիազարյանը, սակայն առավել ամբողջական հրատարակությունը դասկանում է Մուրեն Սաղունյանին, որն իր «Աւսարակ» գրքում զետեղել է ինչպէս Մողնու վանքի, այնպէս էլ Տեղի խաչքարերի ու սաղանաքարերի արձանագրությունները (Սաղունյան, 1998, 231-248): Սուրբ մենք ներկայացնում ենք Ս. Գեորգ եկեղեցու արձանագրություններն ըստ Ս. Սաղունյանի հրատարակության, բավարարվելով շատ քիչ ծանոթագրություններով, քանի որ վանքի դասնությանը նվիրված հասվածում անդրադարձել ենք վիմագրերի դարձնակազմի դասնական ճեղքվածքներին ու սկզբներին: Արձանագրություններից միայն մեկն է հրատարակվում առաջին անգամ (վանքի դարձնակազմի արեւմտյան դասի սակ դրված՝ Դեղ անունով դասվորացուի համար կանգնեցված խաչքարի քերթից):

Փակագրերն ու համառոտագրությունները բացել ենք փակագծերում սրվող շառերով, իսկ եղծված եւ վերականգնված շառերը նշում ենք ուղիղ փակագծով՝ []

Շինարարական եւ կառուցման ժամանակի արձանագրություններ

Մողնու եկեղեցու 16 սողից կազմված գլխավոր շինարարական արձանագրությունը, գրված Նովհաննես վարդապետի անունից, զետեղված է արտաբնուս, արեւմտյան դասի հյուսիսային կամարի սակ:

ՇՆՈՐՀՕՔ Տ(ԵԱՈ)Ն ԱՄԵՆԱԿԱԼԻ, / Ի ԹՎԻՆ, ՈՃ.ԺԳ. (1664), Ի Թ(Ա)Գ(ԱԲՈ)ՐՈՒԹԵ(Ա)Ն ՊԱՐՄԻՑ ՓՈՔՐ/ ԸԱՏ ԱՊԱՄԻՆ ԵՒ ԲՈՆԱԿԱԼՈՒԹԵ(Ա)Ն ԵՐԿՐԻՍ ԱՊԱԶ ԴՈՒ/ԼԻ ԽՍՆԻՆ ԵՒ ՏԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹ(ԵԱ)Ն ՏԱՅՈՑ Տ(ԵԱՈ)Ն ՅԱԿՈՒԲԱՅ/ ՍՐԲԱԶԱՆ Կ(Ա)Թ(Ո)Դ(Ի)Կ(Ո)ՍԻ Ս(ՈՒՐ)Բ ԷԶՍԻ(Ա)ԾՆԻ ԵՒ ՈՐՈՑ ՀՐԱՄԱՆԱԻ ԵՒ ՕԺԱՆՂԱԿՈԿՈՒ(ԹԵԱՍ)Բ՝ ԹՂ/ԹՈՎ, ԲԱՆԻԻ ԵՒ ԱՐԴԵԱՍԲ ԵՒ ԸՆԴՆԱՆՈՒՐ ԲՐԻՍՏՈՆԵՑՑ ՏՐԻԻՔ, ԸՆԴ ՆՄԻՆ ԵՒ/ ՉԱՍ(ԵՆԱՅՆ) ԻՆՉՍ ԵՒ ԸՍՏԱՅՈՒԱԾ ՀՈԳ(Ո)ՅՍ ԵՒ ՍԱՐՄՆ(Ո)ՅՍ ՎԱՏՆԵՑԻ ԵՍ ՅՈՎՀԱՆՆ(Է)Ս Վ(Ա)ՐԳ(Ա)ՊԵՏ ՍՈՒՂՆԵՑԻ, / ՈՐԴԻ Յ(Ա)Կ(Ո)ԲԱՅ ԵՐԲՕՐ, ՈՐԴԻ ՄԱՐՏ(Ե)Ր(Ո)Ս ԵՊ(Ե)ՍԿ(ՈՊՈ)ՍԻՆ, ԲԱԿԵԱԼ Ի ՏԻՄԱՆՑ Ս(ՈՒՐ)Բ ՂԵՈՐԳՅԱԼ ԵԿԵՂ(Ե)ՑԻՍ ԵՒ ՇԻՆԵՑԻ/ ՉԱՅՍ՝ ՀԱՆՂԵՐՉ ՎԱԹՈՎՄ՝ ՀՐԱԸԱԿԵՐՑ ՅՕՐԻՆՈՒԱԾՕՔ, ՆԵՐՔՈՒՍ ԵՒ ԱՐՏԱՐՈՒՍ ԿՈՓԱԾՈՒ ԲԱՐՕՔ ԵՒ Ի ԹՎԻՆ. Ո.Ճ.Ժ.Ը.ԻՆ (1669), Ի (Ա)Գ(ԱԲՈ)ՐՈՒԹԵ(Ա)Ն ՊԱՐՄԻՑ ԸԱՏ ՍՈՒԼԵՍՆԻՆ ԵՒ Ի ՆԱԿԱԼՈՒԹԵ(Ա)Ն ԵՐԿՐԻՍ ՍԵՑԻ/ ԴՈՒԼԻ ԽՍՆԻՆ ԱՄԱՐՏԵՑԻ: ԵՒ ԵՍ ԸՆԴ ՆՄԱ ԱՄԱՐՏԵՑԱՅ Ի ԿԵՆՑԱՐՈՅՍ ԵՒ ՓՈ/ԽԵՑԱՅ ԱՈ Տ(Է)ՐՆ ԱՄԵՆԻՑ: ՄՆԱՅ ՄԻԱՅՆ ՎԼԵԻ ՍԱԼԸՆ ԵՒ ՆԵՐՔԻՆ ԴՕՇԱՄԵՆ ԵԿ(Ե)Ղ(Ե)ՑՈՅՍ ԵՒ ՎԱԹԻՍ, ՉՈՐՍ ԿՏԱԿԱՒ ՅԱՆՉԱՐԱՐԻ ԵՐԲՕՐ ՈՐԴՈՑ ՅԵՍՈՑ ԴԱԻԹ Վ(Ա)ՐԳ(Ա)Պ(Ե)ՑԻՆ՝ ՓՈՒՍԼՆՈՐԳ ԼԻՆԵԼ ԻՆՉ ԵՒ ԿԱՍԱՐԵԼ ՉՊԱԿԱՍՈՒԹԻ(ԻՆ) ԵԿ(Ե)Ղ(Ե)Ց(Ո)ՅՍ/ ԵՒ ՎԱԹԻՍ: ՈՐԲ ՏԵՍԱՆԷՔ ՉՅԻՇ(Ա)Տ(Ա)ԿՍ ԻՍ

Ա(ՍՏ)ՈՒ(Ա)Ծ ՈՂ(Ո)ՐՄԻ ԱՍԱՅԷՐ ԻՆՉ ԵՒ ԾՆ(Ո)ՂԱՅ ԻՍՈՑ:/ Տ(Է)Ր Ա(ՍՏՈՒ)ԾՆ ԶԵՉ ՈՂ(Ո)ՐՄԵՍՅԻ, ԱՄԷ:/ ԱԼԷՔՍԱՆ ՔԱՐՏՈՒՊԱՐ ՀԱՅՈՑ ՅԻՇ(Ե)ՑԷՐ Ի Բ(ՐԻՍՏՈ)Ս:

Արսաֆուս, արեւմտյան շխմոսի ճակատակալ ֆարի վրա Ալեքսան գրչի (անունը՝ փակագրով) ձեռնով գրվել է շխարհարարության աջակցած Պեհրու վարդապետի հետեյալ վեցսողյա արձանագրությունը:

ՇՆՈՐՀՈՐԵՆ Ա (ՍՏՈՒԾՈ)Յ ԵՄ՝ ՊԵՏՐՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ, ՈՐ ՅԱԳՈՒԵԱՅ ԱՆՉԱՄԲ ԵՒ ԺՈՂՈՎՐԳԵԱՄԲ ԻՍՈՎ ՅՕԺԱՆՂԱԿ ԵՂԷ ՇԻՆՈՒԹԵԱՆ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅՍ/ ԵՒ ՇԻՆԵՑԻ ԶՂՈՒՈՆՍ ՍՐԲՈՅՆ ՂԵՈՐԳԱՅ ԶՕՐԱՎԱՐԻ՝ ԵՐԿՆԱՔԱՍԱԿ ԿԱՄԱՐ/ՕՔ ԵՒ ԿԱՆԳԵՑԻ Ի ՎԵՐԱՅ ԶՍՈՒՐԲ ԽԱՉՍ Ի ԲԱՐԵՏՕՍՈՒԹԻՒՆ ՀՕՐԵՂԲՕՐՆ Ի/ՄՈՑ՝ ՏԵԱՈՆ ԽԱՉԱՍՐՈՑ՝ ԱՐՏԵՊԻՄԿՊՈՒՄԻՆ ԳՈՂԹԱՆ ԳԱՒԱՈՒ ԵՒ ԲԵՄԲԱ/ՍԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ: ՅԻՇԵՑԷՐ Ի ԲՐԻՍՏՈՍ: Ի ԹՈՒՐՆ.Ո.:Ժ.:ԺԸ: (1669): ԱԼԷՔՍԱՆ:

Եկեղեցու շխարհարարության օժանդակությանը վերաբերող մեկ այլ արձանագրություն՝ գրված վանահայր Դավիթ վարդապետի եղբայր Վարդանի անունից, նույն գրչի ձեռնով, եկեղեցու ներսում՝ հարավարեւելյան սյան վրա:

ՅԻՇԵՑԷՐ Ի Բ(ՐԻՍՏՈ)Ս ԶՊԱՐՈՆ/ ՎԱՐԴԱՆՆ, ՈՐ Է ԵՂԲՕՐ ՈՐԴԻՆ/ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Վ(Ա)ՐԳ (Ա)ՊՈՏԻ՝ ՇԻՆՕՂԻ/ Ս(ՈՒՐ)Բ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅՍ ԵՒ ԳԱՌԹԻՆ ԵՒ ԵՂԲԱՅՐ ԴԱԻԻԹ Վ(Ա)ՐԳ(Ա)Պ(Ե)ՏԻՆ՝ ՓՈԽԱՆՈՐ/ԴԻ ՆՈՐԻՆ, ՈՐ Ի ՀԱՄԱԼ ԸՆՉԻՑ ԻՐՐՈՑ ԵՏ ԶԽԱՐԾՆ ՇԻՆՈՒԹԵ[ԱՆ] ԱՅՍ ՄԵԱՆՍ ԵՒ:Ա:(1) ԿԱՄԱՐԻՆ՝ ՅԻՇԱՍԱԿ ՀՈԳՈՑ ԻՐՐՈՑ/ ԵՒ ԾՆՕՂԱՅՆ՝ ՀՕՐՆ՝ ԿԱՐԱՊԵՏԻՆ,/ ԵՒ ՍՕՐՆ՝ ԹՈՒՐՎԱՆԴԻՆ, ԵՂԲԱՐՅՆ՝/ ԶԱՔԱՐԻԱՅԻՆ ԵՒ ՄԱՐԳԱՐԵՆ, ԵՒ ԿԵ/ՆԱԿՅԱՅ ՆՈՑԻՆ, ԶԱՐՄԻՑ ԵՒ ԶԱՒ(Ա)Կ(Ա)Ց/ ԿԵՂԱՆԵԱՅ ԵՒ ՀԱՆԳՈՒՑԵԼՈՑ: ՈՐՔ ՈՂ(ՈՐ) /ՄԻ ԱՄԷՐ Տ(Է)Ր Ա(ՍՏՈՒ)Ծ ԶԵՉ ՈՂՈՐՄԵՍՅԻ, ԱՄԷ:/ ԳՐԱՅԱԻ Ի ԹՎԻՆ.Ո.Ժ.ԺԹ: (1670) ԶԵՆԱՄԲ ԱԼԵՔՍԱՆԻՆ:

Ալեքսանի գրած չորրորդ արձանագրությունը նույնպես վերաբերում է եկեղեցու շխարհարարության աջակցությանը, զետեղված արեւմտյան դռանի հյուսիսային եզրում, Երզնասկված խաչափանդակի զլխին:

Ս(ՈՒՐ)Բ ԽԱՉՍ ՅՐՇԱՍԱԿ Է ՇԻՊ ԴԱՐԱՀԻՄԱՅԻ ՄԻ/ՆԱՍ ՄԱՐԿԱՆԱԳԻՆ ԵՒ ԾՆՕՂԱՅՆ՝ ՅԱԿՈՔԻՆ, ԷԱԶԲԱՏԱՐԻՆ ԵՒ/ ԵՂԲԱՅՐՆ՝ ՄԵԼԲՈՆԻՆ, ԽՈՒՊԱՍԱՐԻՆ ԵՒ ԱՍ(ԵՆԱՅՆ) ԿԵՂԱՆԵ[Ա]Յ ԵՒ ՀԱՆԳՈՒՑԵԼՈՑ: Ի ԹՎԻՆ.Ո.Ժ.ԺԹ:(1670): ԱԼԷՔՍԱՆ ՆՕՏԱՐ:

Եկեղեցու ներսում՝ մույթերի միջև, բեմառաջի դասը սրահից անջատող խոցոր ֆարեից մեկի վրա:

ԱՅՍ ՎԵՑ ԶԱՐՆ, ՈՐ ԳՏԱՆԻ/Ի ՆԱԽԱՐԱՄԻ ՎԱՆԻՍ ՄՈՂ/ՆՈՑ, ՀԻՄՆԵՅԱԻ ԾԱԽԻ[Ի] ԲԱՐԵՊԱՍՏ/ Պ(ԱՐՈՆԻ)Ս ՅՈՎՍԵՓԱՅ ՍՏԵՓԱՆԵՆ ԶԱՆԱՐԵՆՑ ՍԱԼԻԲԵԿՎՈՎԻ ՏՊՂԻՄԵՑՈ:

Եկեղեցու կառուցման ավարտին՝ 1670-ին են գրվել նաև գմբեթի թմբուկի վրա դասկերված չորս ավեսարանիչների խորհրդանիշ ֆանդակների մոտ եղած մակագրությունները, որոնցից մեկին կից հիշատակվում է նաև եկեղեցաշինարար Դավիթ վարդապետը: Նրա անունը գրված է թմբուկի հարավարեւմտյան լուսամտից վեր, ֆանդակի մոտ, փակագրով՝ ԴԱԻԻԹ ՎԱՐԴԱՊԵՏ, իսկ նրա մոտ ավեսարանիչի անունը՝ ՄԱՐԿՈՍ:

Տյուսիս արեւմտյան լուսամտից վեր հաջորդ ավեսարանիչի խորհրդանիշն է, համադասասխան վիմագրով՝ Դ(ՈՒ)Կ(Ա)Ս, հյուսիսարեւելյան կողմում, նույն ձևով՝ Յ(Ո)Հ(Ա)Ն(ՆԷՍ) Ա(ՎԵՏԱՐԱՆԻ)Չ, հարավարեւելյան կողմում՝ Մ(ԱՏԹԵՈ)Ս:

Գմբեթի ներսում, թմբուկի հարավային լուսամտից վերևի դահողանվել են «ԴՐ» տառերը դասվագրով, որը Ս. Մաղումյանը վերծանում է Դ[ՍԱՒՈ]Ր (*Մաղումյան, 1998, 233-234*): Այս վերծանությունը մեզ անհամոզիչ է թվում:

Եկեղեցու կառուցումից ավելի վաղ գրված արձանագրություններ

Մուղնու ներկա եկեղեցու կառուցման ժամանակ օգտագործել են այստեղ ավելի վաղ կառուցված եկեղեցու ֆարերն ու խաչափերը: Դրանցից մի ֆանիսն ունեն արձանագրություններ:

ԽԱՉԶԱՐ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՀԻՅՈՒՍԱՅԻՆ խորանում ՈՒՄԷ (1598), ՀԷՐԱՊԵ(Տ) ԿԱԶՄՈՂ:

ԽԱՉԶԱՐ ԵԿԵՂԵՑՈՒ աջ խորանում ՈՒՄԷ (1598):

ԽԱՉԶԱՐ ՆՈՅՆ խորանի արեւմտյան դռանի ՈՒՄԷ (1599), ՀԷՐԱՊԵ(Տ) ԿԱԶՄՈՂ:

Եկեղեցու այլ վիմագիր արձանագրություններ

Աճարակեցի Միմենո Մաժումյանցի վանի հոգաբարձու նշանակման մասին վկայող արձանագրությունը գրված է եկեղեցու արեւմտյան դռանի, արսաֆուս, սյունասրահի հարավային կամարի սակ:

ԵՄ՝ ՄԻՄԵՆՈՆ ՄԱԺՈՒՄԵԱՆՑ ԱՇՏԱՐԱԿՅԻ, Ի 1856/ ԱՄԻ, ՀՐԱՄԱՆԱԻ ԱՐԺԱՆԸՆՏԻՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ ՆԵՐՄԵՄԻ/ ՀԻՆԳԵՐ[Բ]ՈՐԳԻ ԿԱՐԳԵՑԱՅ ՏԵՍՈՒՉ ՎԱՆԻՑ Ս(ՈՒՐ)Բ/ ԳԵՈՐԳԱՅ՝ ԶՈՐՊԻՄԻ ՊԱՇՏՈՆ ԶԿՆԻ ՄԱՀՈՒԱՆ / ՅԻՇԵԱԼ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՇԱՐՈՒՆԱԿԵՑԻ ՀՐԱՄԱՆԱԻ ՄԻՆՕ/ԹԻ Ց 1863 ԱՍ(Է)Ն:

Նույն հոգաբարձուի մեկ այլ արձանագրությունը եկեղեցու ճանիքի նորոգման մասին, գրված մոսիցից աջ, նախասրահի որմնապան կամարին:

Ի 1868 ԱՄ(Ի) ՀՐԱՄԱՆԱԻ ԱՐԺԱՆԸՆՏԻՐ/ ԿԱԹՈՒՐԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ, ՏԵԱ/ՈՆ ԳԵՈՐԳԱՅ ԴԻ, ԿԱՐԳԵՑԱՅ ՀՈ/ԳԱՔԱՐԶՈՒ ԱՇՏԱՐԱԿԵՑԻ ՄԻՄԵՆՈՆ/ ՄԱԺՈՒՄԵԱՅ Ս(ՈՒՐ)Բ ԳԵՈՐԳԱՅ ՎԱ/ՆԻՑՍ ԵՒ ԱՐԴԵԱՄԲ ՆՈՐԻՆ ԿԵՀԱՓԱ/ՈՒՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐՈԳԵՑԻ ԶԽԱՄԵ/ ՏԵԱԼ ՏԱՆԻՄՆ ՏԱԶԱ(Ր)ԻՍ:

Եկեղեցու ներսում, հյուսիսային ավանդասանը եղած միակ սա-
ղանաբարի սակ, ըստ ավանդության զանազան են սուրբ Գեոր-
գի մասունները: Աճարակցիները զանազան են մարմարե սա-
ղանաբար, որն ունի հետևյալ արձանագրությունը.

ՅԻՇԱՍԱԿ Է ԱՇՏԱՐԱԿՈՒ
ՆԱՍԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԻՑ: Ի 1893 ԱՄԻ:

**Որմնանկարների եւ դռների վրա եղած
արձանագրություններ**

Եկեղեցու խորանի հյուսիսային սյան վրա երկու սրբադասկե-
րների միջեւ զանազան կերպերով եւ որմնանկարների զանազան
Կամսարականի անունը՝ հետևյալ ներկայից արձանագրությամբ.

ՅԻՇԱՍԱԿ ԻՇԽԱՆԱԶՆԵԱՅ ԵՉՆԱ/ԿԱՅ
ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆԻ:
Բեմից ձախ, սրբանկարի մոտ.
Ս(ՈՒՐ)Բ ՆԻԿՈՂԱ(ՅՈՍ) ՆԱՅՐԱԿ(ԵՏ):

Տյուսիսային ավանդասան կաղնու փայտից դռան վրա.

ՅԻՇԱՍԱԿ Է ԱՅՍ ԴՈՒՈՍ ԿՆԵԱ/
ՉԷՆՑ ԳԵՈՐԳԻՆ: ԱՄԷՆ:

Տարավային մուտքի կաղնեփայտե եռաստիսակ դռան վրա.

ԱՄԻ 1838 Ս(Ե)Պ(ՏԵՄԲԵՐ):
ՅԻՇԱՍԱԿ Է ԱՅՍ ԴՈՒ-
ՈՍ ԵՐԵՒԱՆՈՒ ՍՈՂՆԻ
ԱՌՈՒԴ ԳԵՎՈՐԳԻՆ ԿՆԵԱԶԻ
ՈՐՊԻ ԳԵՎՈՐԳԻՆ ԵՒ ԿՆՈՉ-
Ն՝ ԳԱԻԱՆԻՆ ԵՒ ՈՐՊԻ Ն(Ո)ՐԱ(Ա) ՄԻՔ-
ԱԻԼԻՆ: Ա(Ս)Տ(ՈՒՍՈՍ)ՏՈՒՐ Տ(Ե)
ԱՏԻՉՈՎՍ ՍՏՈՐԱԳՐԵՑԻ:

Արեւմտյան մուտքի կաղնեփայտե դռան վրա.

ՅԻՇԱՍԱԿ Է ԱՅՍ ԴՈՒՈՍ ԿՆԵԱԶՆԵՑ
ԳԵՈՐԳԻՆ, ՈՐՊԻ ՄԻՔԱԵԼԻՆ, ԿՆՈՉՆ՝
ԳԱԻԱՆԻՆ, ԴՈՒՍՏՐՆ՝ ԱՆԱԻՆ, ՈՐ ԵՏ
ԵՐԵՒԱՆՈՒ Ս(ՈՒՐ)Բ ԳԵՈՐԳ ՍՈՂՆՈՅՆ 1839:
ԸՍՏՈՐԱԳՐԵՑԻ ԵՄ՝ ՏԻՐԱՅՈՒ
Ա(ՍՏՈՒՍ)ՍՏՈՒՐ Տ(Ե)Ր ՄԵԿՐՏԻՉ
Տ(Ե)Ր Ա(ՍՏՈՒՍ)ՍՏՈՒՐԵԱՆՑ:

Արձանագրություններ Ս. Գեորգ վանքի քակում

Վանքի սարածքում զանազան կերպերով եւ արձանագրություններ ունե-
ցող խաչքարեր եւ այլ վիմագրեր: Դրանցից հնագույնը սեղանա-
սան արեւելյան զանազան մոտ դրված 986 թ. խաչքարն է, որը Սուր-
բիսիում հայտնաբերված քակվիր ամենավաղ վավերագիրն է:

ՆԵ (986) ԹՎ. ԵՄ՝ ՏԻՐԱՆ, ՇԱՌԱՅ Ա(ՍՏՈՒՍ)Յ,
ՈՐ ԿԱՆԳ ՆԵՑԻ ՉԻՍԱՉՍ
Ի ՅԱ(Բ)ԳՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ԻՆՉ ԵՒ ՉԱՌԱԿ-
ԱՅ ԻՍՈՑ: ՈՐ(Ք) ԵՐԿԻՐՊԱԳ(ԷՔ)
ՉՔ(ՐԻՍՏՈ)Ս ՅԱՐԱՌԹՍ ՅԻՇԵՑԷՔ:

Նախորդից աջ գտնվող խաչքարի վրա.
[Ս]ԵԼԻՔՍԷ[Թ] ԿԱՉՍՈՐ:

ԽՍՉՔԱՐԻ քեկոր նախորդ խաչքարերից աջ, զանազան (հրա-
սարակվում է առաջին անգամ):

ԵՄ՝ ԴԵՂԱ ԿԱՆԿ-
ՆԵՑԻ ՉԻՍԱՉՍ [ԵՐ]

ԽՍՉՔԱՐ եկեղեցու նախասրահում.

(ՍՈՒՐԲ ԽՍ)ՉՍ ԲԱՐԷԽՍԱՌՍ Է ԱՆԳԻՆԻՆ:

ՍՈՒՐՆՈՒ ՎԱՆՔ Պարսպակից սենյակների երկրորդ
հարկ սանդղ առաջինների հարե քաղցրի վրա.

ՇԱՄԻՐԸ
ԵՐԵՒԱՆՑԻ Ա-
ՂԱՄԱԼ ԱՂ-
ԱՅԻ ՄԵԼԻՔ
ԱՂԱՄԱԼԷ-
ԱՆՑ: 1895:

Նույն քաղցրի վրա.

ԵՐԻՇԷ ԹՈՐՈՍԵԱՆ
ԱԱՇԿԵՐՏԵՑԻ...

**Ս. Գեորգ եկեղեցու ճարտարապետի ամենավաղ
արձանագրությունը**

Սուրբի գյուղի հյուսիսային կողմում գտնվող հին գերեզմանա-
սանը զանազան կերպերով եւ հին խաչքարերի հետեւ ու ամենավա-
րեւ, որոնց քակում Ս. Գեորգ եկեղեցու ճարտարապետ Մահակ Տի-
գանցու ամենավաղը, հետևյալ շափածո արձանագրությամբ.

ԱՅՍ Է ՆԱՆԳԻՍՏ ԲԱՐԱՆԱՏԻ, / ՉԱՐՏԱՐ ՄԵՅՄԱՐ
ՊԵՏԻ ՈՐՈՅ ԱՆՈՒՆ ՍԱՆԱԿ ԿՈՉԻ, / (ՈՐ) Է ՏԵ-
ՂԵԱՆՆ ՆԻՉԱՆՑԻ, / ՍԱ ՆԻՄՆԱՐԿԵԱՅ ՉԵԿԵՂԵ-
ՑԻ, / ՍՈՒՐԲ ԳԵՈՐ(ԳԱՅ) ՉՈՐԱՎԱՐԻ, / ԳԵՂԵՑԿԱ-
ԿԵՐՏ ՉԱՐՄԱՆԱԼԻ, / ՅՈՔՆԱՆԱՇԱՐ ԱՐՇԵՏԻ ԼԻ:/
ՄԻՆՉ Ի ՓԱՅ ԹԱՂՆ ՆԱՄԵԱԼ ԿԱՆԳԻՆ / ՎՉԱՐ ԵՂԵՒ
ԱՄԱՐԱՅՆԻ, / Ի ԹՎԱԿԱՆԻՆ, ՆԱՅՈՑ ԱՉԳԻ / ՆԱՉԱՐ
ՆԱՐԻՐ ՏԱՄՆ ԵՒ ՆՆԳԻ, / ՆԱՄԻ Ի ԳԱԼ ԵՐԿՐՈՐԳ
ԱՄԻ, / ՈՐ Ի ԳԱՐՆԱՆ ԵՂԱՆԱԿԻ, / ՍԱ ՓՈԽԵՅԱՒ ԱՈ
ՏԵՐՆ ՄԻ, / ՅԱՅՆ ՈՐ ՏԱՇԻՉՆ Է ԱՄԵՆԻ, / ԵՂԵՒ ԵՐԿ
ՐՈՐԳ ՆՈՐԻՆ ԲԱՆԻ, / ԻՐ ԱՇԿԵՐՏ ՇՆՈՐՏՈՔ Ի ԼԻ, /
ՈՐ Է ՓԵՄԱՅ ՄԵՇԻՆ ՈՒՍՏԻ, / ՈՒՍԱՅ ՍՈՒՐԱՍ ՎԵ
ՐԱՉԱՅՆԻ, / ԱՈ Ի ԼՆՈՒՒ ՓԱՓՈՎ ՍՐՏԻ, / ՓՈԽՍՂՐԵ
ԼՈՅՆ ԱՆԿԱՍԱՐԻ, / ՈՐԲ ԸՆԹԵՈՆՈՅՔ ՄՏՈՔ ՍՐՏԻ, /
ՈՒՍՏԻՆ ԱՄԵՔ՝ "Տ(Ե)ՐՆ ՈՐՈՐՄԻ", / ԸՆԳ ՈՐՍ ԵՒ
ՉԵՉ ՈՐՈՐՄԵՍԻ, / ՅԱՌՈՒՐ ՄԵՇԻ ԱՆԵՐԵԿԻ:

Սուրբու երախտավոր ճարտարապետի հիշատակին նվիրված այս գե-
ղեցիկ քեղծվածով էլ ավարտենք մեր փոքրիկ աշխատությունը, որի
նպատակը ոչ միայն նշանավոր վանքի զանազան ներկայա-
ցումն է, այլև մեր սերնդակիցների ուսուցումը դեղին հոգեւոր
ու ազգային մնայուն արժեքների վրա հրավիրելը:

Մառնու
Մառք Վեպորգ
եկեղեցին

ՄՈՒՂՆՈՒ Ս. ՉԵՒՈՐԳ ՎԱՆՔԻ
ՎԱՆԱՏԱՅՐԵՐԻ ՅՈՒՅԱԿ

Մառնու վանաստայրերի ցուցակը կազմել է Ստեփանոս Մխիթարյանն, ընդգրկելով 1651-1888 թվականները, յուրաքանչյուրի անվանը կից նշելով հիշատակման մեկ թվական և կատարած կարևոր գործերը:
Զանի որ վանաստայրերի կատարած գործերին անդրադարձել ենք վերը, վանսի պատմությանը նվիրված բաժնում, ստրե ներկայացվող ցուցակում սպիս ենք նրանց անունները և հիշատակման թվականները:

- 1484 ՉԵՒՈՐԳ ԿՐՈՆԱՎՈՐ
- 1651 ՄԱՐՏԻՐՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՍՈՒՂՆԵՑԻ
- 1656-1669 ՆՈՎՏԱՆՆԵՍ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ՍՈՒՂՆԵՑԻ
- 1669-1684 ԴԱՎԻԹ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ՍՈՒՂՆԵՑԻ
- 1693-1696 ՎՐԻՎՈՐ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ՍՈՒՂՆԵՑԻ
- 1760 ԱՆԵՔԱՆՆԱՐ ՎԱՐՂԱՊԵՏ
- 1827 ՄԱՐԿՈՍ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ՇՈՒԽՅԱՆՑ ԱՇՏԱՐԱԿԵՑԻ
- 1830 ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԹԵՆԱԻՑԻ
- 1834 ՄԱՐՏԻՐՈՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԿԵՍԱՐԱՑԻ
- 1836 ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ԷԼԻԿՅԱՆՑ ԱՇՏԱՐԱԿԵՑԻ
- 1838 ՎՐԻՎՈՐ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ԱՄԻՐՅԱՆՑ ԱՇՏԱՐԱԿԵՑԻ
- 1840 ՆԵՐՍԵՍ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ՎԱՆԵՑԻ
- 1843 ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱՇՏԱՐԱԿԵՑԻ
- 1845 ՄԻՍԵՆ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ՓԱՐԱՔԱՐՑԻ
- 1848 ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ՍՈՒՐՄԱԿԵՑԻ
- 1849 ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ՍԺԵԺՅԱՆ ԿԱՐՆԵՑԻ
- 1852 ՆԱԿՈՔ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ՔԵԱՆԴԱՐՅԱՆ ՇԻՐԱԿԱՑԻ
- 1855 ՆԵՐՍԵՍ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ՇԻՐԱԿԱՑԻ
- 1855 ՆԱԿՈՔ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ՔԵԱՆԴԱՐՅԱՆ (կրկին)
- 1859 ՄԵՍՐՈՊ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ՄՍԲԱՏՅԱՆՑ
- 1862 ՆՈՎՏԱՆՆԵՍ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ՏԱԹԵՒԱՑԻ
- 1863 ՆՈՎԱԿԻՄ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ԵՐԵՒԱՆՑԻ
- 1865 ԹԱԳԵՆՍ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ԱՐՅԱՆԵՑ
- 1866 ՄԵՍՐՈՊ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ՄՍԲԱՏՅԱՆՑ (կրկին)
- 1867 ՉԵՒՈՐԳ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ՄՈՍՉՅԱՆ ԵՐԵՒԱՆՑԻ
- 1868 ՈՒՓԱՅԵԼ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ՇԻՐԱԿԱՑԻ
- 1869 ՎՐԻՎՈՐ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ՎԱՐԱՐՇԱՊՈՍՑԻ
- 1870 ԹԱԳԵՆՍ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ԱՐՅԱՆԵՑԻ (կրկին)
- 1871 ՄԿՐՏԻՉ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ՎԱՐԱՐՇԱՊՈՍՑԻ
- 1872 ՈՒՓԱՅԵԼ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ՇԻՐԱԿԱՑԻ (կրկին)
- 1873 ԱՔԵԼ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԻԽԻԹԱՐՅԱՆ
- 1876 ԴՈՒԿԱՍ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ՎԱՐԱՐՇԱՊՈՍՑԻ
- 1878 ՊԵՏՐՈՍ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ԱՆՆԱՅԻՆԱՑԻ
- 1880 ԱՔՐԱՏԱՍ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ՆՈՐՁՈՒՂԱՅԵՑԻ
- 1881 ՄԿՐՏԻՉ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ՎԱՐԱՐՇԱՊՈՍՑԻ (կրկին)
- 1883 ԵՂԻՇԵ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ԱՆԵՔԱՆՆԱՐԱՊՈՒՑԻ
- 1886 ՊԵՏՐՈՍ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ԱՆՆԱՅԻՆԱՑԻ (կրկին)
- 1888 ԴՈՒԿԱՍ ԱՔԵՂԱ ՔՅՈՐԲԱԿԵՑԻ
- 1921 ՄԻՔԱՅԵԼ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ԴԱՎԹՅԱՆ

*Ճանապարհորդութիւն Մեւրովբայ ԳԹաղիղեանց
սարկաւազի Սրբոյ Էջմիածնի ի Տայս, հասնր առաջին,
Կալկաթա, 1847, էջ 200-202*

Մուղնի, կամ լաւ եւս ասել՝ Մղոնի սուրբ Գէորգ, է վանք իմն կառուցեալ մղոնաւ ընդ մէջ Աւսարակայ եւ Կարբոյ: Եկեղեցին ի նորումս նորոգեալ՝ գեղեցիկ է յոյժ եւ վայելչակերտ: Ունի բերդադարձիս շուրջանակի, այլ սկարաձեռն շինութեամբ: Յառաջումն չէր գիղ սաս, այլ այժմ իբրեւ երեսուն տնիս յազգէ Տայոց բնակին անդանօր, նորին արտնութեամբ՝ որով եւ Վաղարշապատացի յերի Էջմիածնի:

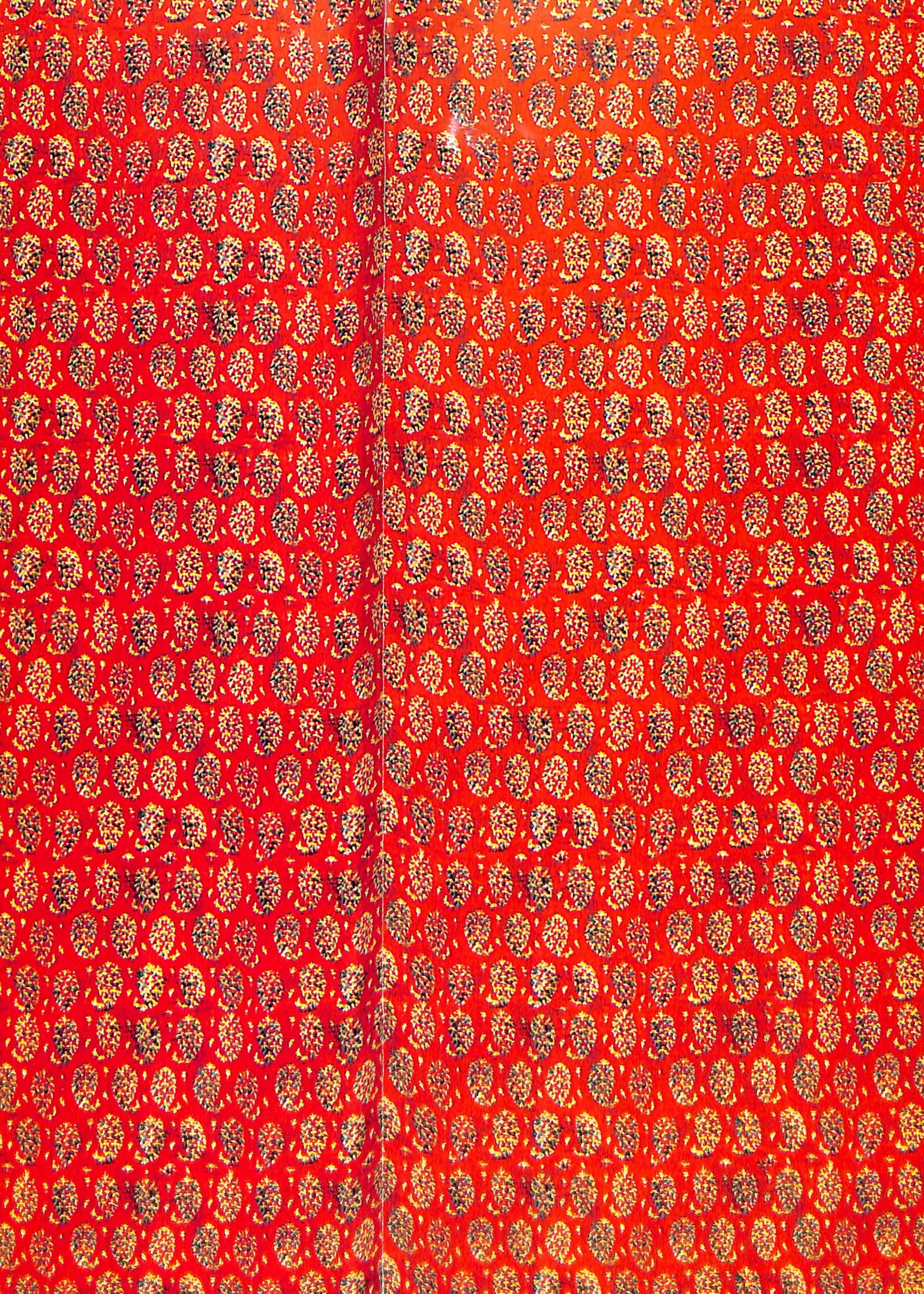
Չիք վանք ինչ կամ արքայեղի յաշարհին Արարսայ (բաց յէջմիածնէ) այնքան խոնկեալ ուխտաւորօք քան Տողոնոյ Սուրբ Գէորգ: Չի ոչ միայն Տայազգի ժողովուրդք ի հեռաւոր եւ ի մերձաւոր գաւառաց աշարհին, այլ եւ Վիրք եւ Պարսիկք յիրախնչիր աշարհաց քան յուխտ առ ոս Սրբոյն: Ունի ասեն, գանազան արտնութիւնս հրաւազործութեան սեղիական ինքեան, ուսի կոյրք, կաղք, բորոսք, ուրուկք, գողիք, մանաւանդ թէ՛ եւ խելածեւք քան բնակին ի նմա, ակնկալութեամբ առողջութեան ի նմանէ: Յորս են եւ ազգ ինչ կանազի խելածիսաց կոչեցեալ ընկնաւորս:

Կամ տն յիւսակի նահասկութեան արքոյ հանդիսանայ ի 18 ամսեան սեղեմքերի եւ վանքի ամենայն ժողովուրդք աշարհին ո՛չ կարեն ի մի աւուր խմբել սասանօր եւ եթէ խմբէին եւս՝ վնաս կենաց բազմաց լինէր, փոխանակ Եսայի, վասնորոյ հոգացան խոհական առաջնորդն մեծնջեանաւորել զօնն ցեօթն Եսայիս հեռապայ: Ըստ սեղեաց սեղեաց սահմանեալ են եւ աւուրք ելից, իւրախնչիր ուխտաւոր դասաստէ իւր դաւար զազնի եւ զփափուկն ի կերակրոց եւ ըմդեցեաց, թխէ զգաթայ, զթերթ, զկարք եւ զլոօ ի նաւեոյ, առնու ընդ իւր խաւածս մտոյ, զինի երկոքումք սկօք, եւ զհամէս կամ զգինոյ մազա յամենայն դոցոց: Չգենու եթէ ունի եւ կարէ, իսկ թէ ոչ՝ յանօթի առնու ի դրացոյն զլան եւ զմեծագինն զգեսուց եւ զարդուց նորս: Պճնի եւ հեծանէ ի ձի, յէ կամ ի ջորի իւր, թէ այր իցէ եւ թէ կին: Առաջեալ վարեն նորս եւ զոչխարն մասադացու, քան եւ վրան հարկանեն արտաւոյ վանացն, ուսեն եւ ըմդեն գեղխութեամբ զգիւրն ողջոյն, զենուն զոչխարանին ի մասաղ եւ զմորթ նոցա երեսուն հանդերձ տուեալ ողորմելի վանականացն, զմնացեալն ամենայն խորովեն կամ խարեն եւ ուսեն:

Իբրեւ օրն զգիւրն մերկանայ Եսայիս այնք են, որք եւ զեւանս դրաց Եկեղեցոյն չկոխեն, բայց որք բարեդասք են՝ զնան յեկեղեցի, համբուրեն զսաղան նախարաց Սրբոյն եւ արկանեն ի քանձանակն եղեալ ի վերայ զփող մի կամ զերկուս: Ծախք իւրախնչիր ուխտաւորի վասն իւր՝ ըստ սակաւագունին, հասանէ մինչեւ ց30 արծաթի դահեկանս, իսկ մասուցեալն Սրբոյն՝ միայն դանկ մի կամ երկուս:

Տոնական, 1278 թ. (Մասենադարան, ձեռ. 955)
Ավեսարան, 1280 թ. (Մասենադարան, ձեռ. 355)
Գանձարան, 1484 թ. (Մասենադարան, ձեռ. 7553)
Շաւոց, 1491 թ. (Մասենադարան, ձեռ. 6293)

Ազուլեցի, 1938 - Չափարիա Ազուլեցու օրագրությունը, Երևան, 1938:
Ալիշան, 1890 - Ղ. Ալիբան, Այրարատ, Վենետիկ, 1890:
Դավրիժեցի, 1988 - Առաքել Դավրիժեցի, Պատմություն (թարգմ.
Վ. Առաքելյանի), Երևան, 1988:
Եղիազարյան, 1960 - Տ. Եղիազարյան, Մուղնու վանքը եւ նրա վիմա-
զիւր արձանագրությունները, «Էջմիածին», Է, 1960:
Երեւանցի, 1873 - Միմենոն Երեւանցի, Ջամբո, Վաղարշապատ, 1873:
Չափարիա Մարկապատ, 1870 - Չափարիա Մարկապատի դասնագրու-
թիւն, հ. 3, Վաղարշապատ, 1870:
Թաղիաղյան, 1847 - Շանաղարհորդութիւն Մեսրոպայ Գ. Թաղի-
ղեանց սարկաւազի Սրբոյ Էջմիածնի ի Տայս, հասո՞ր առաջին, Կալ-
կաթա, 1847:
Թաղիաղյան, 1975 - Ս. Թաղիաղյան, Ուղեգրություններ, նամակներ,
վավերագրեր («Գրական ժառանգություն», 9), Երևան, 1975:
ԺԳ - Տայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, ԺԳ դար, կազմեց
Ա. Մաթեոսյանը, Երևան, 1984:
ԺԵ, Գ - ԺԵ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, մասն Գ,
կազմեց Լ. Խաչիկյան, Երևան, 1967:
ԺԵ, Ա - ԺԵ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, հասո՞ր Ա,
կազմեց Վ. Տակոբյանը, Երևան, 1974:
ԺԵ, Գ - ԺԵ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, հասո՞ր Գ,
կազմեց Վ. Տակոբյանը, Երևան, 1984:
Օ. Халмакчян, Архитектурные ансамбли Армении, Москва, 1980
Տայ ժողովրդի պատմություն, 1972 - Տայ ժողովրդի պատմություն, հ.
Գ, ՀՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1972:
Տանրագիտարան, 1982 - Տայկական սովետական հանրագիտարան,
հ. 8, Երևան, 1982:
Տասրաքյան, 1984 - Մ. Տասրաքյան, Մուղնու վանքի ճարտարապետա-
կան համալիրը, «Տայկական արվեստ», 2, Երևան, 1984:
Տովսեփյան, 1969, Գ. Յովսեփեան, Խաղբակեանք կամ Պոռեւանք
Տայոց դասնութեան մէջ, Անթիլիաս, 1969:
Ղաֆաղարյան, 1948 - Կ. Ղաֆաղարյան, Հովհաննավանքը եւ նրա
արձանագրությունները, Երևան, 1948:
Մելիխեթ-Քեկ, 1955 - Լ. Մելիխեթ-Քեկ, Վրաց աղբյուրները Տայասա-
նի եւ հայերի մասին, հ. Գ, Երևան, 1955:
Մխիթարեան, 1889 - Ստորագրութիւն հռչակաւոր վանաց Ս. Գեորգայ
որ ի Մուղնի, գործ Սեփաննոս եղիսկոպոսի Մխիթարեան Շիրա-
կացոյ, Գավրեժ, 1889:
Մուշեղյան, 1964 - Տասկանճական ցուցակ քանդաւանային ժողո-
վածուների, որ. 1, Տայերեն արձանագրոյթամբ առարկաներ, աւխա-
սաւիրոյթամբ Ե. Մուշեղյանի, Երևան, 1964:
Մուրադյան, 1988 - Պ. Մուրադյան, Վրասանի հայերեն արձանագրու-
թյունները, Թբիլիսի, Երևան, 1988:
Շահազիզ, 1987 - Ե. Շահազիզ, Աւսարակի դասնությունը, Երևան, 1987:
Շահխաթունյան, 1842 - Հովհ. Շահխաթունյան, Ստորագրութիւն
կաթողիկէ Էջմիածնի եւ հինգ զաւառացն Արարատայ, հ. Բ, Էջմիա-
ծին, 1842:
Պողարյան, 1974 - Ն. Պողարեան, Մայր Յուզակ ձեռագրաց Սրբոց
Յակոբեանց, հ. Է, Երուսաղեմ, 1974:
Սաղումյան, 1998 - Ս. Սաղումյան, Աւսարակ, Երևան, 1989:
Տեղանունների բառարան, 1991 - Թ. Տակոբյան, Ս. Մելիք-Քալաբյան,
Տ. Բարսեղյան, Տայասանի եւ հարակից երջանների տեղանունների
բառարան, հ. 3, Երևան, 1991:
Օրմանյան, 1960 - Մաղափիա Օրմանեան, Ազգապատում, Պեյրոթ, 1960:

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0420019

19498

ՄԱՐԿՆԵՐ ՄԱՐԿԻ ՉԵԽՈՎ ԿԱՆԲԸ